

Anmeldelser

Eberhardt Schwalm: Volksbewaffnung 1848—1850 in Schleswig-Holstein.

Vorarbeiten zu einer Psychologie und Soziologie der schl.-holst.
Erhebung. 1961. Karl Wachholtz Verl. Neumünster. 328 s., ill.

Det er nu over 100 år siden, at den slesvig-holstenske opstand brød ud, og om få måneder 100 år siden, at slesvig-holsteinismen led sit afgørende knæk, da Preussen satte sig fast i de to hertugdømmer. Selv om det ikke er gået sådan, at »om hundred år er alting glemt«, kan det dog ikke være andet, end at en sådan afstand i tid må forrykke synsvinklerne og mildne dommene. Kommer der hertil, at forskere udefra fatter interesse for problemer, som hidtil væsentlig har beskæftiget de lokale historikere, har man grund til at vente, at det vil føre til frugtbare synsmåder og gode resultater.

Dr. Eberhardt Schwalm er ikke født inden for hertugdømmerne, men kommer fra det fjerne Thüringen. Alligevel er det lykkedes ham at trænge til bunds i det mægtige nordalbingiske kildestof. Han har studeret i Kiel under den bekendte historiske professor Alexander Scharff, og her har han erhvervet doktorgraden. Den foreliggende store bog er en udvidet udgave af hans doktorafhandling.

Lad det straks være sagt: Dette er en forfriskende bog. Så meget nyt stof giver den; så mange nye tanker indeholder den; endelig: med så stor fordomsfrihed tages der stilling til problemerne. Bogen betegner et absolut fremskridt inden for tysk forskning om 1848. Men der er også adskilligt, hvori man ikke kan være enig med forfatteren fra dansk side.

Han gør selv i begyndelsen (s. 11) opmærksom på, at han ikke har benyttet danske arkiver, og heller ikke til dansk historisk litteratur har han nogen virkelig kundskab, når bortses fra ganske enkelte værker som »Sønderjyllands Historie«. Om dette skyldes sproglige grunde, skal være usagt. Værre er det, at dr. Schwalm ikke synes at have helt klare forestillinger om den danske helstat, hvoraf hertugdømmerne var medlemmer før 1848 (og forøvrigt også senere). Han kritiserer således (s. 12) mit forslag i »Sønderjyllands Historie« (IV 349) om, — hvis man fra tysk side

ikke kan tåle, at »rejsningen« kaldes et oprør, — da at anvende benævnelsen en »borgerkrig«. Dr. Schwalm erklærer: »Dieser Begriff setzt ein einheitliches Staatsgebilde voraus, das es nicht gegeben hat, und verkennt auch die wesentliche soziologische Problematik der Erhebung Schleswig-Holsteins«. Hertil må svares, at den danske enevældige helstat før 1848 så sandt var »ein einheitliches Staatsgebilde«, som der ikke fandtes nogen selvstændighed hos de enkelte statsdele, Danmark, Sønderjylland og Holsten, al magt var samlet i den fælles hovedstad, København, og det danske flag var det fælles rigssymbol, hvorunder også Sønderjyllands og Holstens skibe sejlede. Som et samlende bånd fandtes desuden indfødsretsloven af 15/1 1776, hvorefter alle rigets embeder var forbeholdt »Danske, Norske og Holstener«. Dette vil altså sige, at tyskere fra syd for Elben efter loven ikke kunde ansættes indenfor staten, herunder også indenfor Holsten. Monarkiet må vel dog kaldes »ein einheitliches Staatsgebilde«. Til det sociologiske argument skal jeg senere vende tilbage, men betoner allerede nu, at jeg heller ikke kan finde sociologiske grunde til, at krigen mellem Danmark og slesvig-holstenerne 1848 ikke skulde kunne kaldes »en borgerkrig«.

Er dr. Schwalm således ikke helt klar over hertugdømmernes forhold til helstaten, hvoraf de udgjorde landsdele, har han så meget bedre rede på deres forhold til Tyskland, hvorfra bevægelsen 1848 kom. Den slesvig-holstenske opstand er for ham en »revolution«, ligesom revolutionerne i de forskellige tyske stater, der atter havde deres udspring i februar-revolutionen i Paris. Bevægelsen i hertugdømmerne er først og fremmest af national-politisk karakter med det mål at få dem indlemmede i Tyskland. Uden de forudgående revolutioner i de tyske stater vilde den i hertugdømmerne have været utænkelig. Men revolutionen havde også et socialt indslag. Der herskede i landarbejderklassen på de store godser og hos håndværkere og arbejdere i byerne (specielt Neumünster) så dårlige økonomiske kår med stor arbejdsløshed, at de højere stænder med god grund frygtede uroligheder. Dette fik sin betydning, da de fra Frankrig stammende revolutionstanker om »menneskerettigheder« og »folkevæbning« over Tyskland nåede op til landskaberne nord for Elben, thi de besiddende klasser her så med største ængstelse en væbnet almue opstå, som kunde blive lige så farlig for indenlandske som for udenlandske modstandere. Dr. Schwalm har oven i købet et helt kapitel med titlen: »Angsten for den sociale revolution« (s. 47—58).

Dette grundsyn, der altså bygger på nationale og sociale faktorer i forening, udelukker naturligvis ikke, at det — navnlig for

landbefolkningen i Sydslesvig og Holsten — var hertugdømmernes »krænkede rettigheder« og »den ufrie konge«, hvormed man forsvarede oprøret. Men at dr. Schwalms synspunkter — der forøvrigt ikke er helt nye — er meget berettigede og frugtbare, er der næppe tvivl om, og han gennemfører dem med stor energi. Forøvrigt handler hans bog jo kun om én side af begivenhederne 1848—50, nemlig forsøgene på at skabe folkevæbninger og frikorps, og det er vel nok på sådanne områder, at den tyske indflydelse er tydeligst.

I sin oprindelse var begrebet »folkevæbning« rettet mod de stående hære, som enevældetidens fyrster havde skabt i næsten alle Europas stater. De revolutionære betragtede de stående hære som tyranniets vigtigste våben mod folket og vilde afløse dem med »folket i våben«, som man mente vilde blive de liberale statsforfatningers bedste forsvar. Derfor opstod nationalgarderne under den franske revolution, og rundt om i Tyskland efterlignede man Frankrigs eksempel. Men i hertugdømmerne, hvor man var klar over, at oprøret mod Danmark krævede regulære tropper (foruden ydre hjælp) til sin gennemførelse, fik tanken om »folkevæbning« en ny udformning. Her mødes den først som en sikkerhedsforanstaltning fra de besiddende klasser for at sikre de højere stænder »ro og orden«; senere som en reserve for hæren efter det preussiske landeværns mønster. Her er det, først i Altona, Kiel, Slesvig og Rendsborg, man i marts 1848 ser »borgervæbninger« til værn for ro og orden opstå, således som magistraterne i de nævnte byer ønskede dem. Disse så også helst, at borgervæbningerne kun bestod af de personer, som havde råd til selv at bekoste deres udrustning og bevæbning. Men under tryk af »de revolutionære« måtte de gå med til at bevilge de fornødne penge af stadens kasse til at indkøbe geværer (fra det nærliggende Hamborg) til de medborgere, som var økonomisk mindre heldigt stillede. Hertil kom, at besættelsen af officersstillingerne foretoges ved folkevalg af de menige. Trangen til folkevæbninger bredte sig fra byerne til det omliggende land, og navnlig på østkysten af Holsten og Sydslesvig, hvor man frygtede for en landgang af den danske hær, slog bevægelsen stærkt an. Men jo længere man kommer mod vest, des svagere bliver den, og i Munkbrarup og Vis herreder (i Flensborg amt) samt i Bredsted amt (nord for Husum), stillede beboerne sig afgjort uvillige. Selv de i historien så frihedskærlige frisere og ditmarskere blev en skuffelse for folkevæbningens venner.

Der findes unægtelig mange udtalelser i datiden, officielle og private, som tyder på, at de besiddende klasser i Holsten og Sydslesvig var oprigtigt ængstelige for, at den politiske »rejsning«

mod Danmark skulde udvikle sig til en social revolution, rettet mod dem selv. Et kritisk spørgsmål skal dog ikke tilbageholdes. Viste denne angst sig berettiget? Førte denne misfornøjelse i underklassen til en eksplosion? Svaret er, at dette slet ikke ses at være tilfældet. Vi hører nok et enkelt sted om »tumulter«, uden at årsagen opgives, men ikke om nogen revolution, end sige om noget hungeroprør. Var 1840ernes bønder og arbejdere, både i hertugdømmerne og i Danmark, ikke altfor rolige og lovlydige (efter et århundredlangt enevoldsstyre) til at lade sig henrive til voldsomheder, således som Frankrigs befolkning under den store revolution. Til almuens mentalitet i hertugdømmerne vil der forøvrigt være anledning til at vende tilbage senere.

Folkevæbningens historie 1848 er forøvrigt ret kuriøs. Dens geografiske udbredelse har forfatteren vist på et kort (s. 276). I Sydslesvig var den navnlig stor i Syd-Angel. På det bekendte folkemøde i Sønder-Brarup (Schwalm s. 214) 26. marts lovede ca. 3000 bønder, der betegnede sig selv som »frie angel-sachsere« (!), på det højtideligste at forsvare »fædreland, hus og arne« *mod hvemsomhelst* og ikke at forsømme de våbenøvelser, som skulde holdes i den følgende tid. Med rette bemærker dr. S., at her var ikke længer tale om at beskytte ejendom (»ro og orden«), men et politisk mål, kamp mod Danmark, var formålet. Men i Svansen fandt der 3. april et lignende møde sted (S. s. 211), og her vilde man ikke gå længere end »den størst mulige sikkerhed for ejendom og beskyttelse mod pak og marodører« (S. s. 217). Nogen bedre tilslutning mødte Angelboernes aktivitet i herrederne mellem Slesvig og Rendsborg samt i Ejdersted (se ovennævnte kort). Også i Holsten slog landeværnstanken bedst an i kystegnene, hvor man havde særlig grund til at frygte en dansk landgang. Således skiftede folkestemningen fra egn til egn, også under påvirkning af, om der fandtes de rette mænd udefra til at vække den fornødne begejstring.

Hvad kom der nu ud af det hele? Kun sjældent hører man om de på Angelmødet omtalte våbenøvelser, der dog var nødvendige, hvis landeværnet skulde få nogen slagkraft. Bevæbningen var desuden så ejendommelig, at den kun kunde tilfredsstille de beskedneste krav. Skydevåben fandtes kun hos et mindretal; de fleste deltagere var kun bevæbnede med spyd, høtyve, udrettede leer eller endnu ringere våben. Da en kort tid var gået, svandt begejstringen, og mange af deltagerne udeblev simpelthen. Det er intet under, at når disse folkevæbninger en sjælden gang blev sat på prøve over for danske tropper, måtte de svigte. Eksempelvis kan nævnes det ejderstedske landeværns forsøg ved Husum 20/3 (s. 229), som dr. Schwalm burde have sammenstillet med

den danske beretning i *J. Th. Ræders »Krigserindringer fra Kri-gen 1848-50«* (1913, s. 65 f.). Man har søgt grunden hertil i lan-dets naturforhold, det bølgede nordeuropæiske slettelandskab, der ikke frembyder naturlige hindringer for en fjendtlig hærs frem-trængen. Men denne opfattelse er næppe rigtig, når det gælder om Sydslesvig. En autoritet som Helmuth v. Moltke peger i det preussiske generalstabsværk (Schwalm s. 252) på, at dette land-skab netop særlig egnede sig til »den lille krig«, »guerillaen«, fordi alle marker er omgivne af kratbevoksede, 3—4 fod høje hegn (Knicks), bag hvilke friskytter kunde finde udmærket dæk-ning under deres kamp med regulære tropper, der havde svært ved at arbejde sig fremad på grund af terrænets uoverskuelighed. Snarere end i de geografiske forhold vil dr. Schwalm (s. 254 ff) søge grunden til, at folkevæbningen slog fejl, i befolkningens åndelige anlæg. Det lå ikke for hertugdømmernes borgere og bønder at føre en »lille krig«, der i sine følger måtte føre til en kamp på liv og død. Befolkningen måtte være forberedt på med hustruer og børn at forlade deres hjem, se huse og afgrøder lagt i aske, og selv at tilbringe livet bag hække og i skove, stadig på udkig og rede til at skyde på fjendtlige tropper. En sådan »fri, vild og grusom selvhjælp« lå ikke for denne bondebefolk-ning. Dertil var den af naturen for godmodig, fornuftig og blottet for lidenskab; luthersk kristendom og enevældigt styre gennem århundreder havde desuden gjort den lovlydig og kultiveret. Den agtede ikke at opgive sin rolige og ordnede livsførelse. Hertil kommer dog, at man savnede en fastere organisation af folke-væbningen med dygtige og dristige ledere. Ansvarer herfor må tildels lægges på de politiske førere 1848. Med mærkelig åben-hjertighed erklærer dr. Schwalm (s. 255): »Førerne for bevægel-sen manglede — med al deres personlige retskaffenhed — det store historiske format«. Men de var de eneste mulige førere, og de folkemasser, som samlede sig om dem, så mere på en pletfri fortid end på deres talent. (Gjaldt ikke noget lignende om de nationalliberale førere i Danmark? må vi spørge). Men dr. Schwalm indrømmer nedslået (s. 256), at selv med dristigere an-førere vilde en »folkekrig« næppe have haft lykken med sig i hertugdømmerne. Dertil lå den befolkningens natur for fjern. —

Bogen om »Volksbewaffnung« omhandler ikke alene de folke-lige opbud, mand af huse. Den indeholder også — ud over sin titel — en lige så udførlig skildring (s. 93—203) af de frivillige, der meldte sig til krigen mod Danmark, både fra selve hertug-dømmerne og fra det egentlige Tyskland. Det var disse krigere, som organiserede sig i »frikorps«, men som af danskerne simpelt-ten betegnedes som »friskarerne«. Deres antal var ikke synder-

lig højt, fra selve hjemlandet indfandt der sig straks 1400, et tal, der senere forøgedes til 2000. Men det samlede befolkningstal i Slesvig og Holsten — heri iberegnet den danske halvdel af Sønderjylland — var på op imod en million. Friskarerne samledes i Rendsborg, hvor de blev udrustede, modtog sold og valgte deres underofficerer. Begejstringen over dem var hos slesvig-holsternerne til at begynde med stor, men den blev kortlivet. Navnlig blandt de frivillige fra Tyskland var der mange uheldige elementer, og alle havde de svært ved at indordne sig under det rolige og regelmæssige liv, som man levede nord for Elben. Og ikke alene med den civile befolkning viste samlivet sig vanskeligt. Også med de regulære tropper inden for den slesvig-holstenske hær kom det til rivninger; de frivillige, der som regel var politisk radikale, nægtede at aflægge faneed; og de romantiske og fantastiske dragter, som de frivillige ofte bar, vakte slesvig-holsternes spot. (Et billede af dem er gengivet s. 208).

Blandt de frivillige var der kun få bønder eller arbejdere, derimod mange håndværkere — en tredjedel af det samlede antal — og mange af den lavere embedsstand (navnlig lærere). Endelig var akademikerne og gymnasterne (Turnerne) stærkt repræsenterede. Det var hos de frivillige korps, man mødte den idealistiske begejstring for det tyske fædreland og for de radikale ideer. Som førere for korpserne stod officerer fra Tyskland, tit meget duelige, som den bayerske friherre v. d. Tann, hvis navn også blev bekendt i Danmark; 21/4 overrumplede han nemlig en dansk afdeling ved Altenhof, og 5/6 en anden ved Hoptrup. Dette gød halsam i det sår, som de frivillige havde fået i nederlaget ved Bov 9/4. Men det kunde ikke hindre, at man i sommeren 1848 besluttede at opløse de frivillige korps og at ændre dem til en reserve for den slesvig-holstenske hær.

Dr. Schwalm's bog indeholder desuden et stort tillæg med grafiske tabeller over det slesvig-holstenske officerskorps' sammensætning gennem de tre krigsåre; landeværnets styrke i forhold til befolkningstallet (2,4 pct.); det bræklowske, det aldosserske og det v. d. tannske frikorps og deres sammensætning, set fra sociologisk synspunkt; det slesvig-holstenske officerskorps' senere skæbne m. m. Bogen er desuden udstyret med en række billeder, ikke blot af begivenheder i datidens naive opfattelse, men også af de ledende personligheder som prinsen af Nør, v. d. Tann og generalerne Bonin og Willisen. Det er i det hele et såre indholdsrigt og interessant, ja tit morsomt værk, der vil være en fundgrube for dem, der ønsker at gå videre på egen hånd med studier i tidsalderen. Og jeg vil endelig pege på et fortrin, der måske navnlig er iøjnefaldende for danske læsere.

Det er den uheldighed af tidligere opfattelser, den frihed for en nationalistisk tendens, der præger forfatteren. En sag er det, at dr. Schwalm kan gøre sig skyldig i misforståelser af danske forhold, som når han taler om »den senere revolution i København« eller (s. 231) om »opløsningen af personalunionen med Danmark«. Men det er ellers iøjnefaldende, med hvilken åbenhed han fremdrager svaghederne på slesvig-holstensk side, navnlig i sammenligning med de tilsvarende danske forhold.

Det er allerede påvist, at han vurderer hertugdømmernes landeværn meget lavt, og at han ikke sætter frikorpsenes indsats meget højere. Men dr. S. siger rentud (s. 258 ff.) »slesvig-holsternerne stillede sig ikke alene forbeholdent til folkevæbningen, men også til den militære mobilisering i det hele taget«. Under felttoget 1848 talte den slesvig-holstenske hær kun 7000 mand, og endnu 1849 kun 15.000 mand. Heller ikke hvad denne hær præsterede, er imponerende, tallene på de usårede fanger i slagene ved Fredericia og Isted er således mærkeligt høje. Statholderen Reventlow-Preetz udtalte da også i efteråret 1850: »Den danske hær har kæmpet bedre, end man havde ventet; den slesvig-holstenske hær har gennemgående ikke kæmpet så godt, som man havde ventet«. Dr. Schwalm erklærer derfor også, at man må fastslå dette, fordi den tyske litteratur af naturlige grunde er tilbøjelig til at overse de negative sider ved »rejsningstiden«. »Den danske regerings mod og det danske folks offervilje kunde have tjent som eksempel for deres modstandere«.

Knud Fabricius.

Sønderborg Slot. Historie og bygning.

Af Otto Norn, Jørgen Paulsen og Jørgen Slettebo. Med opmålinger af Charles Christensen. København 1963, 219 s., 16 plancher.

I årene 1936—42 foretog arkitekt Charles Christensen på indenrigsministeriets foranledning en grundig opmåling af Sønderborg slot og samtidig hermed en dybtgående bygningshistorisk og arkæologisk undersøgelse. En del af de resultater, han nåede frem til herved, offentliggjorde han i Sønderjyske Årbøger 1949, s. 188—224, men han ville gerne senere give en mere omfattende redegørelse for dette det største bevarede, profane bygningsværk i Nordslesvig. Han var imidlertid klar over, at han ikke selv magtede at løse denne opgave og søgte derfor kontakt med museumsinspektør, dr. phil. Otto Norn for sammen med ham at publicere sine resultater. På grund af sygdom måtte arkitekt Ch. Christensen dog snart helt opgive at være med, og han døde kort tid efter. I stedet for blev der nu etableret et samarbejde om udgi-

velse af en Sønderborg Slots Historie af det trekløver, hvis navne står på titelbladet af den bog, der skal omtales her, men det er værd at have i erindringen, at Charles Christensen har leveret en væsentlig del af materialet til bogen. De tre forfattere har delt opgaven mellem sig på den måde, at museumsdirektør Jørgen Paulsen har skrevet det indledende afsnit om slottets almindelige historie, museumsinspektør Jørgen Slettebo om dets bygningshistorie i middelalderen og dr. Otto Norn om slottets nyere bygningshistorie.

Jørgen Paulsen har til sin skildring benyttet et stort, trykt, men spredt materiale, og det er på udmærket måde lykkedes ham at skildre den rolle, slottet har spillet gennem mange århundreder i Danmarks historie og at belyse det liv, der har udfoldet sig inden for dets metertykke mure — i gode tider som i onde tider. Med rette har han især samlet sin skildring om Christian 2.s ufrivillige ophold på slottet, om dronning Dorotheas og hendes yndlingssøn, hertug Hans d. Yngres hof. Det siges igen — men det kan åbenbart ikke siges for ofte —, at Christian 2.s fangenskab ikke var så strengt, som sagnet vil vide, og at kongen normalt havde mulighed for ikke blot at færdes frit omkring inden for slottets mure, men at han også kunne færdes rundt i byen og dens nærhed. Han har under sit fangenskab kunnet føre en tilværelse som en velhavende adelsmand, og der blev intet nægtet ham af standsmæssig påklædning og mad- og drikkevarer. Jørgen Paulsen fører slottets historie helt op til vore dage og glæder sig over, at det nu ser ud til, at en gennemgribende restaurering af de meget medtagne bygninger synes at være inden for synsvidde.

Jørgen Slettebo bygger i stor udstrækning på Charles Christensens opmålinger og arkæologiske undersøgelser, og det er interessant at se, hvorledes slottets forskellige byggeperioder kan klarlægges på grundlag af disse og andre undersøgelser og iagttagelser. Der er endnu mange dunkle punkter i borganlæggets ældste historie, og Slettebo understreger da også stærkt i sin gode og fængslende skildring, at mange af de tanker, han fremsætter, er teorier, som måske kan underbygges ved fornyede undersøgelser under den kommende restaurering, men som meget vel også kan vise sig som uholdbare.

Dr. Norn har fastere grund under fødderne ved skildringen af sin periode. Der er betydeligt flere bygningsrester, men endvidere har han kunnet udnytte gamle tegninger, beskrivelser og andet arkivmateriale. Fra at være en fæstning omdannedes slottet i sidste halvdel af 1500-årene til at være en fyrstebolig og et administrationscentrum for Als og Sundeved. Nu flyder kilderne så

rigeligt, at man kan få oplyst, at arkitekten, der forestod den store ombygning var den navnkundige Hercules von Oberberg, og også navne på håndværkere og leverandører af inventar m. v. begynder at dukke frem. Det er morsomt at se, hvad dr. Norn har kunnet finde frem til om dagliglivet på slottet — ikke blot i arkivalier, men også af bevarede småtterier i selve bygningen. Vi får således bl. a. at vide, at de hertugelige hoffolk må have kedet sig under gudstjenesterne, og at de har været nysgerrige, idet de i hertugstolen i kapellet har boret huller i væggen, for at de kunne følge med i, hvad det høje herskab foretog sig under gudstjenesten. Disse oplysninger om dagliglivet på slottet supplerer Jørgen Paulsens indledning, men det har ikke kunnet undgås, at der herved er kommet en del gentagelser ind i bogen. Dr. Norn er en lærd mand, der ved overmåde meget, men det forekommer mig, at han til en vis grad overvurderer den almindelige læsers kendskab til kunsthistoriske fagudtryk, og mange vil sikkert gerne have en fremmedordbog ved hånden ved læsningen af hans beskrivelser af genstande og arkitektoniske enkeltheder. Men denne lidt kritiske bemærkning skal dog ikke afholde folk fra at læse hans meget interessante afsnit, der er så fængslende og bringer så mange nye oplysninger frem. Der er også en charme ved at se en så fremragende videnskabsmand som dr. Norn på sin egen boldbane.

Det er en smuk bog, Gads forlag her har udsendt. Den er i stort format, hvilket har givet gode placeringsmuligheder for de mange gode billeder, og plancherne har kunnet nøjes med en enkelt fold. Tegneren E. Ellegaard Frederiksen har medvirket ved bogens ydre tilrettelægning.

P. K. I.

H. V. Gregersen: Den Lüneburgske Saltoktroi.

Et bidrag til salthandelens historie i hertugdømmet Slesvig. (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 28. 1962). 284 s.

Frederik IV's tidsalder turde uden overdrivelse kunne betegnes som en af dansk historieforskning groft forsømt periode. Enhver undersøgelse der kan tjene til at ændre dette forhold bør modtages med interesse. Dette gælder følgelig også den af H. V. Gregersen udsendte bog om det forsøg, der 1711—12 gjordes på at etablere et saltmonopol omfattende såvel den kongelige som den hertugelige del af hertugdømmerne.

Det er ikke et af de meget betydningsfulde emner fra Slesvigs og Holstens bevægede historie, der her er draget frem. Man føler

sig efter læsningen ikke ganske overbevist om, at det er med urette, at saltoktroien i tidligere fremstillinger kun har fået til-målt en sparsom plads. Det interessanteste ved oktroien er i grunden dens forlis, der formelt registreredes ved salthandelens frigivelse 1728, men som i realiteten var indtruffet længe forinden. Når forfatteren har ofret denne episode en hel bog, hænger det sammen med, at han ikke kan siges fri for at overvurdere sin »helt«, saltet. Han følger her Eli F. Heckschers høje værd-sætning af denne vare. Uden på nogen måde at ville nægte, at saltet i naturallusholdningens og selvforsyningens dage var en vigtig artikel, må det dog være tilladt med en anden svensk for-sker, K. G. Hildebrand (*Scandinavian Economic History Review* II, 98) at minde om, at der også gaves andre konserveringsmeto-der — tørring, rygning — og at afskæring af salttilførslerne ikke nødvendigvis betød katastrofe. I virkeligheden er forfatteren også i sin meget brede indledning i splid med sig selv, om hvilken vægt der bør tillægges salthandelen i ældre tid. Betragtningerne s. 32 over forholdet mellem Hansestæderne og Sverige og Norge er talende vidnesbyrd om, at han ikke er kommet til vejs ende i sine overvejelser. Samme karakter har bemærkningerne s. 38 om Danmarks saltforsyning i det 17. århundrede og s. 39 om den fransk-hollandske krig.

Bogens egentlige emne, saltoktroien og dens forhistorie er gen-stand for en meget udførlig behandling. I en tidsalder, hvor blækket flød i stride strømme, måtte et handelsmonopol natu-riligt give anledning til et livligt skrivi. Det må læserne sande. I sin fremstilling forholder forfatteren sig nemlig hovedsagelig refererende, idet han bygger på projekter, indberetninger og ikke mindst klager, og da referaterne er meget udførlige, er det vist de færreste, der kommer igennem bogen uden at puste. Nogen ufarlig metode er det heller ikke, de talrige indlæg er så at sige alle interessebestemte, tendentiøse.

Imidlertid har forfatteren også haft andre kilder til sin rådig-hed. Meget interessant har han af Liverpools og Newcastles havnebøger uddraget en række oplysninger om slesvigske salt-skibe og hertil føjet tilsvarende poster fra Fredericia strømtold-regnskaber. Her melder sig nu straks nogle spørgsmål. Først må man spørge, om den kongerigske og holstenske skibsfarts rolle i denne sammenhæng virkelig kan lades ude af betragtning. Der-næst undrer man sig over, at trafikken gennem Øresund ikke omtales, thi selv om denne vel ikke i almindelighed har betydet meget for hertugdømmerne (hvilket har *sin* interesse), kunne den lejlighedsvis gøre sig gældende, som i året 1712, da tre skibe kom denne vej fra England til hertugdømmerne medførende ialt 153

lst. salt. Men navnlig forbavses man over, at forfatteren ganske giver afkald på at benytte det materiale, han *har* fremdraget. Det sker ganske vist ud fra den i og for sig ganske rigtige betragtning, at man ikke på dette grundlag er i stand til at give noget »præcist« billede af forholdene, men forfatteren synes her ved aldeles at overse, at de talstørrelser han iøvrigt arbejder med kun i bedste fald er af en pålidelighedsgrad som toldregnskaberne, og under alle omstændigheder skylder han os nærmere dokumentation for, at toldregnskaberne ikke kan anvendes til illustration af det relative forløb. En bearbejdelse af tallene fra Lille Bælt var dog måske et forsøg værd. Herefter skulle salttransporterne med slesvigsk bestemmelseshavn have udgjort følgende mængder:

1706: 346 lst.	1707: 537 lst.	1708: 525 lst.
1709: 195 lst.	1710: 258 lst.	1711: 381 lst.
1712: 214 lst.	1713: 229 lst.	1714: 200 lst.
1715: 186 lst.	1716: 261 lst.	1717: 223 lst.
1718: 83 lst.	1719: 161 lst.	1720: 318 lst.

Disse tal tyder på to ting. For det første at det snarere end oktroien har været almene konjunkturer (1709: krigen genoptages), der har været afgørende og dernæst, at transporten i det hele taget ikke har været af noget imponerende omfang — i 1706 skal Ålborg alene have haft en saltindførsel på 460 lst. Ligesom alt tyder på, at saltoktroiens plads i hertugdømmernes almindelige økonomiske historie er temmelig beskedent, således må også dens politiske betydning anses for ret ringe, alene den omstændighed at den kongelige og den hertugelige regering kunne enes om den, henviser oktroien til et jævnt, væsentligt administrativt plan.

Idet bogen således på det økonomisk historiske område sikkert må siges at have sin væsentligste betydning som materialsamling, har den betydelig selvstændig værdi på andre områder. Dette gælder administrationshistorien, hvor skildringen af spillet mellem de lokale kræfter og centralmyndighederne rummer meget af interesse, ikke mindst de bidrag, der gives til belysning af »des Freyherrn von Görtz gewissenlose Haushaltung«. Også lokal- og kulturhistorisk interesserede vil kunne have udbytte af bogen. Kun skade, at et register mangler.

Johan Jørgensen.

Th. Kaufmann: Minder og tanker.

Erindringer fra grænselandet. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland 1962, 170 s., ill.

Det er godt og rigtigt, at Historisk Samfund udgiver store og lærde værker. Men flere af dets mindre bøger er vigtigere, fordi deres forfattere ikke kan erstattes af andre duelige folk. Det er de minder, som skrives af folk, som var med i kampen mod de fremmedes herredømme. Når de ikke er mere, kan ingen skrive. Derfor er det godt, at samfundet har fået folk til at skrive deres minder ned. Ved udgivelsen af dem har samfundet vedkendt sig sin pligt til også at udgive let læste folkelige bøger.

Flere ting er af vigtighed i Th. Kaufmanns erindringsbog.

»Det var i fattigdommens dage«.

Sådan begynder en ny svensk børnebog. Kaufmanns bog kunne have begyndt med de samme ord. Ved intet adskiller sig vor tid så meget fra alle andre tider som ved sin almindelige velstand. Tidligere tiders overflod tilhørte kun en del af folket. Til alle tider har der været folk, som var fattige i en grad, som man ikke i dag umiddelbart kan fatte. Kaufmanns lange mindeløb går tilbage til fattigdommens dage, gennem faderen og fattighusets lemmer helt tilbage til krigen 1813.

Sønderjyllands historie i 19. århundrede er for mange først og fremmest den folkelige danske kamp mod tysk embedsvælde og senere med den tyske stat. Men denne kamp har ikke optaget alles sind dengang. Mange mennesker havde nok at gøre med blot at bjerge det daglige brød og holde sig fri af fattighuset, hvor de dog ofte havnede. Denne side af sagen går Kaufmann grundigt ind på, fordi han heldigvis fortæller sin ældste historie set fra sognets snævreste synsvinkel. Et snævert syn kan undertiden være det eneste rigtige. I Sønderjyllands almindelige historie kendes det slesvigske gendarmerikorps særligt ved den modvilje, det vakte hos tysksindede, og ved den deraf følgende politiske vægt. I Kaufmanns egnsskildring fra Felsted, Varnæs og Bovrup ses korpset først og fremmest som den virksomme ordensmagt, som ryddede op i tyvebänder. De bestod ofte af i grunden hæderlige småfolk, som ikke kunne få brød og sul på anden måde. Kaufmann fortæller endda om gårdejere, som betalte for, at der ikke skulle hugges hos dem! Tilfældet med gendarmerikorpset viser, at egnshistorier ikke behøver bare at være en bleg stedlig afglans af rigshistorien, men at de kan have deres selvstændige værdi, og at de endog kan kaste lys på den store historie.

Til den økonomiske ulighed kom som en selvfølge den sociale. Hans beretning om stolestader i kirken er temmelig rystende:

»Det hændte, at en husmand, som ikke havde stolestade i kirken, på en højtidssdag måtte rømme pladsen flere gange for dens »retmæssige« ejer og til sidst forlod kirken og kom der aldrig siden«. Disse folks børn blev medlemmer af arbejderpartierne. Kan man undre sig over deres kirkefjendske holdning?

Det var de økonomisk uafhængige og derfor selvstændige og selvbevidste gårdmænd, som var kernen i den danske folkelige modstand mod de fremmede, og som opbyggede en selvstændig dansk kultur i Sønderjylland. Det var dem, som stillede alle de begavede bladmænd og folkeførere. Men enhver ting har sin vrangside. Her har vi det klassesdelte samfunds, hvor bønder rådede, og det har Kaufmann et skarpt øje for — og til! Omend han udtrykker det i blide ord.

Kaufmann var håndværker.

Det, som frem for noget udmærker danske bøger og skrifter fra 19. og 20. århundredes Sønderjylland og adskiller dem fra den tyske litteratur, som også har *sin* styrke, er, at så mange jævne folk har ytret sig skriftligt i mindebøger. Men indtil nu har kun få håndværkere meldt sig. Jeg husker kun to, nemlig bagermester Thorvald Petersen og smed Johan Meyer. Vi har allerede set, at det giver Kaufmann et helt andet syn på sociale forhold, end vi er vant til. Vi får også en hel del at vide om landhåndværkernes kår og deres arbejde, i dette tilfælde vævningen, som vi gerne ville vide endnu mere om. Kaufmann kom efter 1920 til at stå som håndværkernes tillidsmand i den nye tids vanskeligheder. Det er noget, som en anden læser vil lægge mere vægt på. For mig er Kaufmanns syn på den gamle tid vigtigere, men det kan læserne jo selv afgøre.

Som forfatter er Kaufmann bevidst stilist.

Det, som frem for alt andet var det særlige ved fremmedherredømmet i Sønderjylland, var, at folk måtte klare alt selv. Mens tsaren og det russiske herredømme over Finland mellem 1809 og 1917 ikke blandede sig i indre finske forhold og tillod og fremmede undervisningen i det finske modersmål, og mens det tyrkiske fremmedherredømme i Grækenland efter 1453 drog omsorg for den kristne kirkes forsvarlige og sømmelige organisation, måtte det danske Nordslesvig efter Kaftans og kejser Wilhelms sprogforordning af 1888 selv sørge for undervisning i modersmålet, ikke alene uden den hjælp fra samfundet, som andre steder var en selvfølge, men ligefrem i kamp mod statsmagten. Kaufmann har endnu i skolen oplevet både en dansk læsebog, »Læsebog for Over- og Mellemlklassen i Slesvigs danske Skoler« af Juhl og Noisen, udgivet af præjserne og efter det slet ikke så ringe endda, og en god dansk lærer. Men efter 1888 var

det forbi. Sin store sproglige og stilistiske kunnen har Kaufmann ikke fået i skolen. Han har fået den i vuggegave og skærpet den ved læsning. Han har ikke været på højskole som Meyer og andre unge sønderjyder. Alligevel blev han en bedre stilist og en mere bevidst sprogmand end Meyer. Dog har han ikke dennes medfødte fortælleevne, men han er en god beretter og historiker og har et skarpt øre for stedmålets kraftige ord.

Kaufmann er udtryk for en type.

Trods disse strengt personlige evner og egenskaber er det interessante ved Kaufmann i historisk forstand ikke, at han er en ener — hvad alle mennesker jo er — men tvært imod, at han er et godt udtryk for en type: sønderjyden, som møder en fremmed stats udfordring med trussel om folkelig udslettelse ved uræd at tage opgaver op og kunne selv. Staten nægtede undervisning i modersmålets simpleste brug. Kaufmann lærte at mestre sproget bedre end mange både seminarie- og universitetsuddannede. Han blev endog en meget læst forfatter med fortællinger til Flensborg Avis og Sprogforeningens Almanak. De er præget både af hans fine sprogsans og den lidt svage handling, men af stor nytte som læsningens daglige brød, med oplysninger fra virkeligheden, som sammenholdt med mindebogen har historisk værdi. Staten sørgede ikke for folkebiblioteker. Kaufmann blev bibliotekar lige som Meyer, og som han blev han gymnastikleder. Selv lægger han mere vægt på sit virke for afholdssagen, noget som yngre mennesker har svært ved at forstå, fordi de heldigvis ikke har oplevet drikkeriet som et frygteligt onde, men det kan vi takke Kaufmann og hans afholdsfæller for. Han blev tillidsmand for vælgerforeningen, og dermed har vi fået et omrids af manden og hans virke.

Man taler ofte om *grænsekamp*. Det er en hæder for den herskende bondeklasse, at den evnede at samle det danske sønderjyske samfund om een opgave, og at man til at vinde kampen skabte en hær med de rette mænd på alle pladser fra de store førere og ned til de jævne mænd i geleddet. Men mellem dem var underofficererne. De var talrige og dygtige. De var hærens ryg-rad, og blandt dem var Kaufmann.

Poul Kürstein.

★

Johan Hvidtfeld: Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795—1805. 520 sider.

Anmeldelsen vil af forskellige grunde først kunne fremkomme i næste årgang af årbogen. Den vil blive foretaget af stadsarkivar Sigurd Jensen, København.

Red.

Bognyt

**Dejn og Skole. Glimt fra gamle dages skolevæsen i Sønderborg amt.
Fra Als og Sundeved, hæfte 41, 1962, 89 sider.**

Historisk Samfund for Als og Sundeved har fået den gode idé at prøve at samle bidragene i en årgang af foreningens årbøger om et enkelt emne — i 1962 om skolens historie, medens de tidligere årgange var små sognebøger med et til tider lidt tilfældigt udvalg af oplysninger vedrørende sognenes historie. Som indledning bringer museumsinspektør Jørgen Slettebo en oversigt over skolelovgivningen efter 1500, men han formår dog ikke rigtig på de få sider, der har været til hans rådighed, at redegøre for forskellen mellem kongerigsk og sønderjysk skolelovgivning, hvilket jo nok kunne have været af nogen interesse i det blandede Sønderborg amt. De følgende bidrag er en lidt broget blanding fra amtets forskellige egne. Chr. Jørgensen har skrevet om katekismeskolen, nogle træk af Nybøl skoles ældste historie, hvori der gives en del interessante oplysninger om, hvorledes undervisningen er foregået i det lyksborgske distrikt. F. C. Petersen har skrevet lidt om Tandslet skole og A. Korse lidt mere om skolernes historie på Broager indtil sammenlægningen 1950. Disse artikler kan på grund af Deres ringe omfang naturligvis kun bringe spredte træk, i det væsentlige om skolernes ydre form — mindre om undervisningen. Den største og derfor også mest tilbundsående artikel er A. Eriksens om »Asserballe-skov skole gennem 200 år«. Den fylder over halvdelen af hæftet og giver mange interessante og værdifulde oplysninger om skolens historie fra 1700-årene til i dag. Eriksen har udnyttet et betydeligt arkivalsk kildemateriale, men desværre har han ingen kildehenvisninger. Det undrer lidt, at han ikke har benyttet Pades selvbiografi, der bl. a. giver værdifulde oplysninger om undervisningen på Als i 1700-årene. Også om denne afhandling gælder det, at den især skildrer skolens ydre historie og bringer mange og til dels overflødige oplysninger om lærerne og deres børn. For mig at se havde det været nok så vigtigt, at der var blevet fortalt lidt mere om lærerne i skolestuen end om deres evner m. h. t. at sætte børn i verden.

Hæftet slutter med årsberetninger for Historisk Samfund for Als og Sundeved og Sønderborg Museum 1961/62. Det er glædeligt at se, at også Historisk Samfund for Als og Sundeved er inde i en god periode med tilgang af nye medlemmer. Samfundet hører iøvrigt til de mærkelige foreninger, der har formue.

P. K. I.

**Hans Peter Detlefsen: Musikgeschichte der Stadt Flensburg
bis zum Jahre 1850.**

**Schriften des Landesinstituts für Musikforschung, Kiel,
bd. XI, 1961, 316 sider.**

Det musikvidenskabelige institut ved universitetet i Kiel — tidligere ledet af professor Friedrich Blume, nu af professor Walther Wiora — tegner sig for en betydelig udgivervirksomhed. I hurtig følge er foreløbig udkommet 14 bind, adskillige af dem med emner, der rækker ind over slesvigske og/eller danske forhold, f. eks. Gerhard Hahne: Die Bachtradition in Schleswig-Holstein und Dänemark; Heinz Kölsch: Nikolaus Bruhns (Buxtehude-elev, organist i København og Husum), Leben und Werke; Heinz Gottwaldt und Gerhard Hahne: Briefwechsel zwischen J. A. P. Schulz und J. H. Voss (med nyt og rigt materiale til belysning af bl. a. Schulz' virke i København 1787—95 som kgl. kapelmester, komponist og musik-pædagogisk inspirator). Nr. 11 i rækken, Flensburg bys musikhistorie af Hans Peter Detlefsen, skal her gøres til genstand for omtale og vurdering.

Enkelte byers musikhistorie er en velkendt forekomst i tysk musikkultur, men har ingen egentlige paralleller i Danmark og, så vidt vides, i Norden i det hele taget. Det nærmeste, vi kommer fænomenet, er institutioners historie, som Thranes bøger om Cæciliaforeningen og om Hofviolonerne, V. C. Ravns bog om Koncerter og musikalske selskaber i ældre tid, og Angul Hammerichs Musikforeningens historie 1836—86; fra Norge skal nævnes Asbjørn Hernes' Impuls og tradisjon i norsk musik 1500—1800 (1952), der også spiller ind i dansk musikkultur. I skrifter som disse lægges der mindre vægt på selve musikkens historie og immanente natur end på musikkens kår og dens udøvers virkefelt og sociale rang gennem tiderne, om rimeligt og muligt suppleret med oplysninger om embedsindehaveres succession, om instrumenter, repertoire, programmer o. lign. Sigtet er med andre ord alment kulturhistorisk, materialet er musikken som faktor i samfundslivet, betegnet ved klasse, institution, by eller land, højtider, festdage o. lign. I denne sammenhæng hører bogen om Flensburg bys musikhistorie hjemme.

Hans Peter Detlefsen er gået såre grundigt til værks. Hans arbejde hviler på en samling og opgørelse af kilder til Flensburg bys musikhistorie, gennemført 1952—56 i byens arkiver. Formålsrækken kan heretter opgøres således: 1) berettende og ræsonnerende fremstilling, 2) kildesamling til supplerende undersøgelser, 3) skildring af musikkulturen i en mellemstor by på grænsen mellem tysk og dansk kulturområde, et typisk hverdagsforløb uden skelsættende forekomster i bredere musikhistorisk forstand eller i sammenligning med byer som Hamborg, Lübeck og København. Skildringen tager for alvor fat hen imod år 1600, da kilderne begynder at flyde rigeligere, og føres frem til tiden o. 1850, da traditionelle strukturer i bysamfundets liv var ved at gå i opløsning og hævdundne institutioner derfor følte forældede: det til

latinskolen knyttede kantorembede, der gennem flere århundreder havde været af stor betydning for byens musikliv, blev nedlagt med den fra sprogekampen velkendte G. H. Overbecks død i 1796; bymusikantens embede fulgte efter i 1858. Den nedre og øvre grænse forhindrer dog ikke den velorienterede forfatter i at sende strejflys ind over ældre (middelalderlige) tilstande eller at forklare senere nydannelser på baggrund af de skildrede historiske forudsætninger.

Stoffet er fordelt og samlet i tre hovedgrupper, meget overskueligt. Efter en byhistorisk indledning behandles: I. Instrumentalmusikken: bymusikanten, hans svende og andre musikere, borgerligt koncertlivs begyndelse o. 1800, organisterne ved St. Marien, St. Nikolai, St. Johannis, samt udenbys organister. — II. Vokalmusikken: folkeviser og borgerlig musikudøvelse, kirken og skolen, herunder kantoriet blomstring og forfald, og som ved organisterne en deskriptiv fortegnelse over kantorerne. — III. Orgel- og instrumentbygning: en redegørelse for hovedkirkernes orgler samt orgel- og instrumentbyggere i Flensborg. Værket slutter med en omhyggelig og lærerig kilde- og litteraturfortegnelse og med et person- og stedregister.

Som oversigten lader ane, er det det mere officielle, gennem byarkivalier dokumenterede musikliv, der her har fået en detaljeret opgørelse og beskrivelse. Hvad der især fængsler ved læsningen er forfatterens lyst og evne til at sætte musiklivet ind i større historisk og åndshistorisk sammenhæng fra reformationsårhundredet over det urolige 17. årh. til pietisme, rationalisme og ny borgerlig æra. Den selvvalgte begrænsning til det gennem institutioner og embeder kanaliserede musikliv forklarer, at »Volkslied« vel nævnes i indholdsfortegnelsen, men da det kommer til stykket på s. 163 lægges hen i løbet af 12 linjer med 2 tyske protokolciter fra 1678 og 1685 om gadeuorden og sang, og med en bemærkning om, at sådanne korte meddelelser og upålidelig overlevering iøvrigt ikke siger noget »om den virkelige udbredelse af folkevisen, som — — til hver en tid har hørt til menneskets selvfølgeligelige livsyttringer.«

Men netop her havde der været en mulighed for, om så blot andyningsvist, at diskutere grænseområdet dialektik, jvf. formålsrækkens punkt 3, og forordets passus s. 6: »Flensborg ligger på grænsen mellem tysk og dansk kulturområde.« For har mon ikke netop folkevisesangen (altså ikke den borgerlige musikudøvelse o. 1800) fortrinsvis været på dansk, trods retsprotokolater på tysk? Hvor folkemålet har været dansk, har folkets sang også været på dansk, dialektpræget for det rent mundtligt traderede stofs vedkommende, bogmålspræget ved skillingsstrykkets mellemkomst. Har dansk folkemål været levende i Flensborg by i det af H. P. Detlefsen behandlede tidsrum ca. 1600—ca. 1850, har danske folkeviser også lydt her. Da sproghistoriske arbejder netop melder om danskens vedvarende tilhold også i Flensborg by ved siden af plattysk og højtysk (C. F. Allen, 1857—58; Karl N. Bock, 1933; Peter Skautrup:

Det danske sprogs historie III, 1953), men da direkte kilder måske mangler, må vi gribe til de nærmeste vidnesbyrd: Jens Madsens »Folke-minder fra Hanved Sogn ved Flensborg« (1870) og H. F. Feilbergs »Fra Heden« (1863), der netop melder om mellemslesvigsk folkesangs rod i dansk tradition og (som Feilberg meddeler om tilstanden i 1850'erne) opblanding med tyske viser.

Disse forhold, så uafklarede de end er, bør nævnes, fordi man efter læsning om Flensborgs *officielle* musikliv kan få det indtryk, at det har været en tysktalende by. Emnebegrænsningen er i det hele taget medvirkende til, at det nationale moment praktisk talt lades ude af betragtning. Og dog kunne netop den borgerlige sang mellem 1800 og 1850 sikkert have givet anledning til at efterspore udviklingen fra loyal monarkisme til liberalisme og slesvigholstenisme, ligesom G. H. Overbecks initiativ fra 1779 (om danskundervisning på latinskolen) stadig fortjener at blive betragtet som et kulturhistorisk meget talende dokument om sproglige tilstande og en gryende følelse af modersmålets ret, og ikke nærmest som en besværlig mands af myndighederne reducerede forslag. Her kan tilføjes, at Overbecks navn og gerning et par gange figurerer i dansk litteratur: i C. F. Allens »Det danske Sprogs Historie« I (s. 420) og II (s. 13 ff), samt i Jens Aarsbos »Dansk skolesang i det 16.—18. Aarhundrede« (Vor Ungdom 1906).

Hvad her supplerende er antydnet, viser det nyttige og frugtbare ved en bog som Hans Peter Detlefsens om Flensborg bys musikhistorie. Den rydder op, ordner og skaber sammenhæng, og den tillader en dansk læser, nu udstyret med ny og sikrere viden, at spejde efter sammenhængen mellem folkeligt og borgerligt liv, sproglige tilstande og folkesang i Mellemslesvig — på grænsen mellem dansk og tysk kulturområde.

K. Cl.

Laura Joh. Christensen: Grænselandets Maler, 1962.

At kalde Eckersberg for grænselandets maler forekommer søgt. Han var vokset op på Sundeved i en helt dansk egn, og kun i de tre læreår i Flensborg levede han i et væsentligst tysksproget milieu. Derfor kan man dog ikke kalde ham »zweiströmig«. Hans kunstneriske uddannelse skete på Kunstakademiet i København, det blev mere end nogen anden den franske maler David og italienske kunstnere, der kom til at præge hans kunstneriske udvikling. Han blev ikke nogen germanernes lærling.

I Laura Christensens bog om den store danske maler kan man også finde andre, mere almindelige historiske betragtninger, som må vække til modsigelse og kritik, og den kan vel ikke siges at udvide vor viden om Eckersberg som menneske, endnu mindre som maler. Kunstneriske vurderinger er ikke forfatterens stærke side. Emil Hannovers store bog om Eckersberg fra 1889 er stadig det værk, man vil søge til, når man skal have sagkyndig viden om den store maler. Det betyder dog ikke,

at denne bog er overflødig. Den er let læst og fortæller underholdende og anskueligt om kunstnerens liv og hans menneskelige og kunstneriske problemer, nu og da levendegjort ved små citater fra Eckersbergs dagbøger, tidligere i Universitetsbiblioteket, nu i Det kgl. Bibliotek.

J. H.

Kai Edvard Larsen: Peter Grau. En Fører i Grænselandskampen. Dy-Po Bogforlag, Sønderborg, 1962.

Efterhånden er en lang række sønderjyske leders virke skildret i biografier eller selvbiografier; nu foreligger også en bog om Peter Grau, skrevet af redaktør Kai Edvard Larsen. Den vil — velskrevet med let hånd, som den er — utvivlsomt blive læst med interesse, navnlig af den ældre generation, som mindes grænsekampen før 1920, den periode, da Peter Grau øvede sin væsentligste indsats.

Bogen er stærkt præget af, at forfatteren hørte til Peter Graus vennekreds, og subjektive vurderinger er derfor mere fremtrædende end normalt i historiske skildringer; bogen er en mindebog. Men der lægges ikke skjul på »den blanding af styrke og skrøbelighed, man mødte hos ham,« og adskillige citater i bogen underbygger da også den opfattelse, Peter Grau havde af sig selv: at han ikke egnede sig til en parlamentarisk stilling, hvor enestående hans oratoriske begavelse end var. Han anerkendte gang på gang H. P. Hanssens overlegenhed, selv om han ikke var indforstået med hans politiske linje.

Forfatteren gør med rette opmærksom på, at Peter Grau kun har efterladt sig et ret begrænset skriftligt kildemateriale, og det har derfor heller ikke været muligt altid at gøre rede for Peter Graus handlinger og tanker i vigtige situationer, ligesom bogen ikke medfører nyvurderinger af den almindelige sønderjyske historie. Størst værdi har den ved udførlige citater af de breve og taler, der foreligger.

Det ville have forøget bogens værdi, hvis de enkelte oplysninger havde været dokumenteret ved kildehenvisninger. Bortset fra de dokumentationer, der fremgår af selve stoffet, findes der kun på sidste side nogle linjer med kildehenvisninger til bogen som helhed, idet afsnittet »Henvisninger og tilføjelser« næsten udelukkende indeholder supplerende kommentarer. Der er næppe grund til at antage, at der nu kommer flere bøger om Peter Grau, og netop derfor kunne man have ønsket detaljeret dokumentation.

Bogen giver et stærkt indtryk af de mange brydninger mellem de ledende sønderjyder, men også af den kampånd og den vilje til gennem mange år at øve en national indsats, der prægede dem.

V. P.

A. Svensson: De stille Aar, 1962.

Den lille bog, den sidste fra redaktør Svenssons hånd, er en fortsættelse af *Kamp og Fest*. Den giver glimt af den stærke nationale spænding i Sønderborg i tiden omkring den 1. august 1914 og beretter om de danskes vilkår i disse dage, da de tyske nationale lidenskaber var pisket op til højder, som en eftertid kan have svært ved at forstå, og Svensson som så mange andre danske måtte vandre i fængsel. Den beretter også om de fire år, da den danske redaktør måtte tjene i en hær, der kæmpede for en sag, der ikke var hans. Kun i nogle uger oplevede han frontens blodbestænkte gru ved Verdun — de franske granater var kommet ham lovlig nær ind på livet, skriver han selv. Sygdom udfriede ham af Verduns inferno, og resten af krigen blev for ham mere fredfyldt. Nederlaget og revolutionen mødte han ved en lille fæstning i nærheden af den svejtsiske grænse. Den 22. november nåede han sit hjem i Flensborg. Krigen var forbi. Samme dag deltog han i et stort nationalpolitisk møde på »Kolosseum«. Nu skulle der kæmpes om mennesker og med åndens våben. For Svensson blev der ingen orlov. Han var straks med i den store grænsekamp.

Bogen bygger i høj grad på hans og fru Svenssons dagbogsblade og på breve fra soldatertiden. Den har undertitlen »Fra et sønderjysk hjem under den første verdenskrig«. Det er ikke med urette. Det er måske netop de små træk fra livet i det svenssonske hjem i disse onde dage og år, man længst vil erindre i denne bog, velskrevet, som alt, hvad der er kommet fra A. Svenssons hånd i hans 60-årige forfattertid.

J. H.

Schleswig-Holsteinische Anzeigen 1963, nr. 10,

indeholder en del stof af interesse for alle, der beskæftiger sig med dansk retshistorie. Landgerichtsdirektor (retsformand i landsretten) *Peter Petersen*, Flensborg, skriver s. 205—16 om Jyske Lov, det gamle slesvigske retsvæsen og dets overgang til den prøjsiske retsorganisation. På den korte plads giver han en rigtig god oversigt over retsudviklingen i det gamle danske grænseland indtil adskillelsen i 1864 og, så vidt jeg kan se, uden væsentlige fejl. Dog burde han ved omtalen af Danske Lov af 1683, der kom til at gælde for de nørrejyske enklaver i Vestslesvig, foruden Amrum, Før, Vesterland og List — alle syd for den nuværende grænse — også have nævnt den sydlige del af Rømø og Ballum birk m. m. i Nordslesvig. Han skriver også ganske rigtigt, at den gamle bofaste slesvigske adel (af dansk rod) er fuldstændig forsvundet; men så virker det overraskende, at der straks efter står, at den slesvigske adel blev slået sammen med den holstenske til en fælles korporation. Forklaringen er den enkle, at holstensk adel bemægtigede sig de fleste af godserne i Slesvig — hvad Petersen selv er noget inde på — og fortrængte den sønderjyske adel; og derfor var

det helt naturligt, at de holstenske adelige i Slesvig dannede en fælles organisation med deres standsfæller i det holstenske hjemland. I 1867 fik det særlige slesvigske retsvæsen en brat ende ved indførelsen af det unægtelig mere moderne, men helt fremmede prøjsiske retssystem. — Den kyndige lokalhistoriker, advokat *Goslar Carstens*, Husum, supplerer Petersens afhandling udmærket med en artikel (s. 225—31) om herredet som gammel retskreds. Efter en indledning om herredsinddelingens oprindelse bringer han interessante oplysninger om herrederne i Sydslesvig og især i Nordfrisland. — Ind imellem er der en lille artikel af direktøren for museet i Flensborg, *Ellen Redlefsen*, om slesvigske »rets- og retfærdighedsbilleder« fra rådhusene i Flensborg og Husum og fra den gamle overret på Gottorp. Dem kan også folk nordfra have glæde af at se. Og så kan man samtidig gå ind i amtsretten i Flensborg og se på et noget yngre billede, som ikke er omtalt i artiklen, nemlig Lorenz Frølichs store maleri af Valdemar Sejrs, der giver Jyske Lov. Det kender mange fra historiebøgerne; men originalen er altså i Flensborg. — Alle 3 artikler er vel illustreret.

F. T.

**Sigurd Schoubye: Guldmedehåndværket i Åbenrå 1600–1900.
Åbenrå Museumsskrifter nr. 1, 1962, 28 sider.**

Dette smukke skrift er udsendt i anledning af museets 75-års jubilæum den 8. juni 1962. Dr. Schoubye giver i en kort indledning om guldmedehåndværkets almindelige forhold den interessante oplysning, at de åbenråske guldmede rekruteres udefra, hvilket i høj grad kom til at sætte sit præg på håndværkets stil. Det er udenbys traditioner, der præger denne, således i tiden 1775—1825 Tønder. Endvidere gør dr. Schoubye opmærksom på, at de få mestre, der har haft deres værksted i byen, har haft ret store virksomheder, og at de derfor har kunnet løse selv meget krævende opgaver som f. eks. terriner og tekander. Bogens hovedafsnit er de 38 kendte mestres vigtigste data og arbejder samt deres mestermærker, for så vidt der har kunnet skaffes oplysninger herom i den korte tid (8 dage), forfatteren har haft til sin rådighed til udarbejdelse af manuskriptet. Hæftet er i stort format og indeholder smukke fotografiske gengivelser af de betydeligste sølgenstande, der er fremstillet af de åbenråske guldmede. Skriftet kan købes i boghandelen.

P. K. I.

Haderslev Amts Museum, 1888–1963, 24 sider.

Nordslesvigs ældste museum har fejret sin 75-års fødselsdag ved udsendelsen af et smukt lille hæfte, hvori findes gengivelser af museets største klenodier, hvoraf især må fremhæves de i farver gengivne guldskåle, der i 1886 blev fundne i et dalstrøg ved Tørring ladegård, og

som blev den direkte årsag til museets oprettelse, da skålene ellers skulle have været afleveret til museet i Kiel. Museet var først anbragt i lokaler i det nuværende stiftamt, senere i kredshuset, og i 1914 indviedes den nye museumsbygning på Åstrupvej. Bygningen kunne dengang mageligt rumme museumsgenstandene, men de senere store oldsagsfund og mange ny erhvervelser fra nyere tid har medført, at museet nu er overfyldt, og museumsbestyrelsens formand, stiftamtmand J. Pinholt, udtrykker da også i sit forord til hæftet ønsket om, at det inden for en overskuelig årrække må blive muligt at udvide, ligesom han håber, at det vil blive muligt at knytte yderligere en uddannet medarbejder til museet, således at dette, der fra 1958 har haft anerkendelse som arkæologisk landsdelsmuseum for Nordslesvig, bedre vil kunne virke i folkeoplysningstjeneste, end tilfældet hidtil har været. Man må håbe, at disse ønsker snarest må gå i opfyldelse, men det skal dog tilføjes, at Haderslev museum under dets dygtige leder Hans Neumann allerede i mange år har øvet en meget betydelig indsats såvel ved udstillinger som ved lederens deltagelse i det folkelige oplysningsarbejde i by og på land.

P. K. I.

**Den sundevedske Landboforening igennem 100 år.
Jubilæumsskrift 1962, 121 sider.**

I dette festskrift genoptrykkes Chr. Andreas Thomsens skrift fra 1937 i anledning af 75-års jubilæet. Asmus Clausen, forstander L. Lauridsen og konsulenterne Chr. Nielsen og H. Bruun fører derefter udviklingen frem til 1962. Landboforeningen har været i den heldige situation, at den har haft skriveglade og -kyndige sekretærer, der har givet udførlige referater og omtaler af møder og andre arrangementer. Mange interessante enkeltheder til belysning af det sundevedske landbrugs udvikling er derved blevet bevaret for eftertiden. Det, der navnlig har kendetegnet foreningens virksomhed, er de mange diskussionsmøder, hvorved mange af foreningens egne medlemmer optrådte som indledere. Ved læsningen af bogen hæfter man sig især ved navne som C. P. Wolff, Gammelgab, foreningens formand gennem en lille menneskealder, Andreas Andresen, Skelde, og den initiativrige dyrlæge Thøisen, hvis foredrag dog kunne forekomme foreningens medlemmer lidt tørre. Man har ved genoptrykkningen fulgt Chr. Andreas Thomsens skrift så nøje, at når han i 1937 om uroen inden for foreningen forsigtigt skriver, at han må overlade skildringen af de politiske bevæggrunde, der medførte et skifte inden for foreningens ledelse, til dem, der kommer til at skrive næste jubilæumsbog, så har de nye forfattere ikke ment at burde tage denne udfordring op. Det kunne jo dog nok ellers have været interessant at høre lidt om denne den mest bevægede periode i foreningens historie. Iøvrigt gives der

fyldige oplysninger om udviklingen inden for de sidste 25 år, og Asmus Clausen slutter bogen med en beskrivelse af en sundevedsk bondegård i 1962. Bogen er illustreret.

P. K. I.

Haderslev Andels-Boligforening 1938-1963.

Haderslev Andels-Boligforening, der blev oprettet den 7. september 1938, har markeret sin 25-års fødselsdag ved at udsende et beskedent jubilæumsskrift, forfattet af foreningens mangeårige formand, overlærer Otto Jessing. Allerede i 1925 var der blevet stiftet en »Arbejdernes Boligforening i Haderslev«, men det lykkedes ikke for denne forening at få gennemført noget byggeri. H. A. B. derimod kunne starte byggeriet i 1939, og den 1. nov. dette år flyttede ti familier ind i foreningens første afdeling, i dag råder den over 863 lejligheder.

O. Chr.

Edmund Melander: Haderslev Teaterforening gennem 40 år. 1923-1963. Haderslev 1963. 19 sider.

I 1948 udsendte Haderslev Teaterforening i anledning af sit 25 års jubilæum et lille skrift skrevet af den daværende kasserer, redaktør N. Th. Thomsen, og nu har man markeret 40 års jubilæet ved et nyt forfattet af foreningens mangeårige sekretær og senere formand indtil 1955, fhv. kommunaldirektør Melander.

Skriftet giver kun korte glimt fra de første 25 år og derefter et noget fyldigere rids af de sidste 15. Vi får at se, hvilken betydelig faktor teaterforeningen har været i dansk kulturliv i Haderslev. Den har gennem de 40 år opført 256 forestillinger, hvoraf Det kongelige Teater tegner sig for 52. Medens foreningen i 1948 var nede i en bølgedal med et betydeligt underskud, er der siden da sket en glædelig ændring. Et voksende publikum har medført, at den nu står godt rustet til at være med i et arbejde for at få nyindrettet og moderniseret Haderslev teatersal, så der kan bydes såvel skuespillere som publikum tidssvarende lokaler.

O. Chr.

Olav Christensen: Gammel Haderslev Børnehavn 1863-1963. Haderslev 1963, 24 sider, ill.

Hans H. Worsøe: De danske børneinstitutioner i Åbenrå 1938-1963 og deres forgængere. Åbenrå 1963, 87 sider, ill.

Litteraturen om de sociale institutioner i Sønderjylland er blevet suppleret med disse to publikationer, begge skrevet af kyndige historikere. For dem begge gælder det, at kildestoffet har lidt under store mangler, bl. a. beroende på mangelfuld protokolførelse og protokollers bortkomst. Mest mangelfuldt har kildestoffet været for Haderslevs vedkommende, men her har Olav Christensen kunnet øse af sin rige personalhistoriske viden. — Det første asyl i Haderslev går tilbage til 1840, men haderslevhæftes fremkomst skyldes 100-året for oprettelsen

af Gammel Haderslev Asyl, der i 1865 fik sit modstykke i Deutsche Warteschule, oprettet af »Frauenverein«. Som den nationale spænding har grebet ind umiddelbart efter oprettelsen, viser den sig i de følgende år, især efter 1888, ved de tyske myndigheders indgreb over for såvel asyllets som den tilknyttede håndgerningsskoles virksomhed og især deres anvendelse af det danske sprog. Den direkte foranledning til Åbenråbogens fremkomst er 25-året for dannelsen af foreningen »Den danske børnehaven«, en foreningsdannelse, der må ses på baggrund af den stærke nationalpolitiske spænding, der da herskede i byen som i Nordslesvig i det hele taget. Det nuværende navn »De danske børneinstitutioner i Åbenrå« går tilbage til 1947, hvor man overtog driften af kommunens asyler. Man er bestyrelsen taknemlig for, at den har givet Worsøe til opgave at foretage en undersøgelse af de tidligere børneinstitutioner i Åbenrå; der er herved fremkommet en skildring, der giver værdifulde bidrag til belysning af datidens sociale syn og tilstande, ligesom det også her kan følges, hvordan den nationale brydning virker ind på det sociale arbejde i Åbenrå, ikke mindst i de første år efter 1920 og igen efter nazismens frembrud. Tiden efter 1939 er skildret gennem uddrag af forhandlingsprotokollerne. Åbenråbogens større sider og sidetal har givet mulighed for den mest indgående fremstilling, men den omfatter også flere institutioner. Begge bøger rummer mange værdifulde enkeltoplysninger for lokalhistorikere og lokalhistorisk interesserede. Bøgerne har lister over formænd, bestyrelsesmedlemmer og funktionærer op til 1963.

K. F.

**Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig.
Årgang 1963. Hæfte 7 og 8, redigeret af Fr. Christensen, Åbenrå.**

Disse to hæfter omfatter ialt 220 sider + en række tavler. Hovedbidraget er Eike Garmsens om tønderkniplingerne — et arbejde, der oprindeligt er skrevet til den første prøve på Pädagogische Hochschule til lærerembede i folkeskolerne. Eike Garmsen indskrænker selv sin opgave til at være den at skildre de tønderke kniplingers alder og oprindelse, de sociale vilkår for dem, der var beskæftiget ved kniplingefremstillingen, især forholdet mellem kniplingskræmmere og kniplersker, og endelig den blondeindustri, der fra 1770erne begyndte at udkonkurrere kniplingerne. På det sidste punkt er mest primært stof fremdraget, men iøvrigt har frk. Garmsen i stor udstrækning arbejdet med stof fra Flensborg Stadsarkiv, Landsarkivet og Rigsarkivet, og der ligger en bred litteraturlæsning bag fremstillingen, der giver et indtryk af, hvor stor vægt Pädagogische Hochschule i Flensborg lægger på at dygtiggøre egnede studerende til lokalhistorisk indsats. Hæfterne rummer iøvrigt en redegørelse for digteren Mathias Claudius' slægtsforbindelser, skrevet af Hans Staack, en stor afhandling fra Fr. Christensens hånd om 118 års arbejde på afvandingen af Bundsø og Mjelsø på Als, og

endelig er der et interessant bidrag fra dr. Wolfgang Laur om den sproglige udvikling i Slesvig i forhistorisk og tidlig historisk tid. Hæfterne rummer desuden anmeldelser, bl. a. af en del af Historisk Samfunds nyudkomne bøger.

K. F.

Et smukt bogtilbud.

I anledning af 100-året for 1864 har cand. theol. et mag. Marie Christensen, Kolding, genudsendt sin faders, gårdejer Chr. Christensen, Dons, »Krigsminder fra Danevirke og Dybbøl«. Chr. Christensen var med i krigen fra første dag ved Danevirke og siden ved Dybbøl, hvor han som korporal ved fæstningsartilleriet gjorde tjeneste i skanse II og her oplevede d. 18. april. Hans erindringer fremkom først som en række artikler i »Højskolebladet« og blev siden på opfordring samlet i en lille bog, der vakte megen opmærksomhed ved sin fremkomst, bl. a. er den udførligt anmeldt i bladet »Vort forsvar«, nr. 142, 30. maj 1886.

Om Chr. Christensen siger C. Castenschiold i sine erindringer »Indtryk og minder fra Dybbøl« 1908: »Da jeg første gang mødtes med Anker i Skansen, spurgte jeg ham, om han ikke kunne anbefale mig en særlig pålidelig mand. Han henviste mig da til Christensen, Dons, som havde været med hele tiden. Det var ingen fejl anvisning. Christensen var en mand med stærke nerver og en lige så stærk pligtfølelse. Om ham er det sandt, at han nægtede at tage mod afløsning.« Her har vi bogens fortæller præsenteret af hans officerer; det skal tilføjes, at man intetsteds i fortællingen om begivenhederne finder tendens hos forfatteren til at træde frem af kampfællernes række. Smukt er det billede, der bogen igennem gives af løjtnant Anker, især dog på bogens sidste sider. Her giver Chr. Christensen også et kraftigt vidnesbyrd om sin tro på den genforening, som han ikke nåede at opleve. Han døde i 1917.

Der skal af naturlige grunde ikke gives nogen anmeldelse af denne nyudsendelse. Det skal dog siges, at Chr. Christensen fortæller levende og ubesværet, og at den, der ønsker at følge krigen 1864, set med en krigsdeltagers øjne, næppe kan få bedre fører end denne bogs forfatter. Det tjener datteren til ære, at hun har draget omsorg for, at faderens bog nu op mod hundredåret er blevet genoptrykt. Bogen foreligger i smukt tryk fra Konrad Jørgensens bogtrykkeri i Kolding og er illustreret. Den kan ikke købes i boghandelen. Men interesserede læsere af »Sønderjyske Årbøger« kan, så langt oplaget strækker, rekvirere den vederlagsfrit under adresse cand. theol. et mag. Marie Christensen, Dyrehavevej 7, Kolding.

Det er naturligt for årbøgernes redaktion at udtrykke en varm tak for dette smukke tilbud.

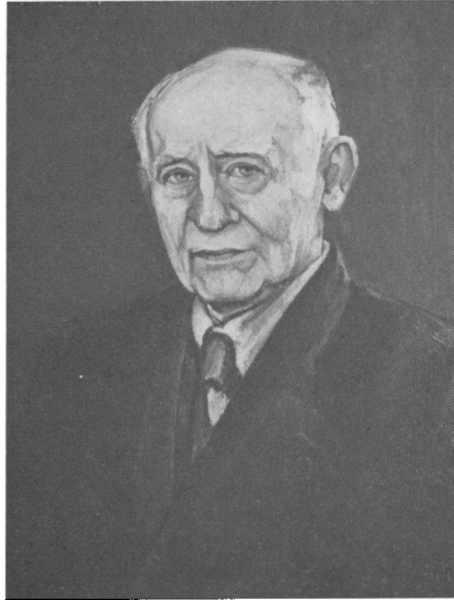
K. F.

Noter og nyt

Ved redaktør A. Svenssons død.

Forbindelsen mellem redaktør A. Svensson og Historisk Samfund for Sønderjylland er af forholdsvis ny dato, ja Svensson var end ikke medlem af foreningen og ønskede ej heller at blive det. Og dog er der al god grund til, at der nu ved hans død skrives nogle mindeord i Sønderjyske Årbøger — ikke om hans politiske virke, hvorom der er og bliver skrevet fyldigt andetsteds, men om hans historiske forfatter-skab. Da A. Svensson var »gået på aftægt«, blev han en af vor forenings flittigste medarbejdere og en af foreningens gode støtter, når denne måtte bede om hjælp til løsningen af de voksende opgaver hos Dansk Kultursamfund eller andetsteds. Samarbejdet med A. Svensson blev indledt, da han overlod Sønderjyske Årbøger sin store afhandling om »Dansk Samrad. Et bidrag til sønderjysk historie før og under den tyske besættelse«, der offentliggjordes 1951, og som senere blev belønnet med Dansk historisk Fællesforenings pris som den bedste afhandling vedrørende besættelsestiden, der var fremkommet i de amts-historiske årbøger. I den nedsatte bedømmelseskomité's votum udtaltes da bl. a.: »Redaktør Svenssons dokumentariske fremstilling af Dansk Samråds historie er en overordentlig værdifuld artikel om en enkelt egns forhold under besættelsen. Gennem citater af breve og samrådets forhandlingsprotokoller giver den værdifulde bidrag til karakteristik af de mænd, som havde hovedansvaret for Sønderjyllands skæbne under besættelsen . . . Videnskabeligt er dette materiale så centralt, at enhver fremstilling af Sønderjyllands historie under besættelsen må tage hensyn dertil og delvis bygge derpå.« Denne karakteristik dækker også hans øvrige historiske arbejder, der alle udmærker sig ved en grundig dokumentation ved anvendelse af udførlige citater, men dog samtidig er mere end blot citatsamlinger. A. Svensson var en fremragende stillist, og hans egne ræsonnementer og vurderinger er prentet i et sprog, der umiskendeligt afslører den skole, han havde fået sin journalistiske ud-dannelse i — Jens Jessens.

Redaktør A. Svenssons historiske hovedværk blev den store biografi af Jens Jessen. Anledningen til, at han efter at have passeret støvets år gav sig i lag med dette kæmpeværk, var lidt tilfældig, hvis man da i det hele taget kan tale om tilfældigheder i forbindelse med Svenssons virke, nøje overvejet som alting var indtil de mindste enkeltheder. Undertegnede havde som leder af en foredragsrække indbudt ham til

*A. Svensson,
1850-1963.
Efter maleri af Sophie Jensen,
Flensborg, på „Folkehjem“.*

at tale om Jens Jessen, og hans foredrag var så fængslende og indeholdt så meget nyt og interessant stof, at jeg bagefter bad ham uddybe det i en afhandling til Sønderjyske Årbøger, hvilket han straks gav tilsagn om. Men Sønderjyske Årbøger fik aldrig denne afhandling; snart kunne Svensson nemlig meddele, at Jessen-biografien ville blive en bog, og senere, at der ville komme både et andet og et tredje bind, og at disse endda ville blive omfattende. Således kom A. Svensson ikke blot til at skrive det største værk, Historisk Samfund for Sønderjylland hidtil har stået som udgiver af, men ved dets stoffylde og dets vurderinger af personer og tildragelser tillige overhovedet et af de betydeligste bidrag til belysning af fremmedherredømmets historie. Han giver i denne kæmpebiografi et skarpt skåret billede af journalisten og politikerens Jens Jessen, som vel ikke i alle henseender kan stå for kritik, men som i hvert fald for eftertiden vil komme til at stå som »bogen« om — som det litterære monument for den store og beundrede læremester. Udarbejdelsen af værket var — navnlig set på baggrund af Svenssons høje alder — en bedrift ud over det sædvanlige, og endda havde han kræfter til som en slags »affaldsprodukter« fra sine dybtgående studier i aviser og arkiver at levere en række værdifulde afhandlinger til Sønderjyske Årbøger og andre tidsskrifter. Og næppe var han færdig med Jens Jessen-bogen, før han kastede sig ud i en ny stor

opgave, der blev en slags fortsættelse — hans egne erindringer fra Sønderborgtiden, som han selv har karakteriseret som sine lykkeligste år, en kampens og festens tid, der bragte fremgang og blomstring for den hidtil slumrende danskhed i Sønderborg. Også i disse erindringsbøger er der et meget væsentligt materiale til belysning af de nationale forhold i årene før og under den første verdenskrig. Svensson har ved sit forfatterskab ydet meget vigtige bidrag til belysning af den sidste periode i fremmedherredømmets tid, og alle, der herefter skal arbejde med disse årtier, må nødvendigvis gøre brug af det store materiale, han har samlet, og tage stilling til de synspunkter, han har fremlagt i et så formfuldendt sprog.

Redaktør A. Svenssons hvasse pen vil blive savnet i dagens avisdebat, men vi fra historisk side må også dybt beklage, at det ikke blev ham forundt at fortsætte nedskrivningen af sine erindringer, som givetvis ville have bragt meget nyt stof frem til belysning af de lykkelige, men i mange henseender vanskelige genforeningsår. Men lad os ikke være for fordringsfulde, taknemmelighedsfølelsen over det, Svensson har givet os, er og må være den fremherskende. Kun de få har formået at levere så vægtige bidrag til deres samtids historieskrivning, som det blev forundt Svensson at gøre det. Ved hans død skal der da også fra Historisk Samfunds side lyde en dybtfølt tak for velgjort gerning, en tak for godt medarbejderskab og for den berigelse, læsningen af hans bøger og afhandlinger har været for så mange.

Endnu i dette efterår, kort før sin død, har han nået at læse korrektur på den afhandling, der bringes i nærværende halvbind af Sønderjyske Årbøger. Vi er dybt taknemmelige for, at vi lige til det sidste, har haft mulighed for at samarbejde med en af de betydeligste mænd, dette grænseland har fostret.

P. K. I.

Landsarkivet.

Også i 1962 har antallet af de besøgende på landsarkivets læsesal været stigende. Besøgstillene fra de senere år har været således: 1957: 1328, 1958: 1510, 1959: 1367, 1960: 1709, 1961: 1782 og 1962: 1848. Den stigende linie synes at fortsætte i 1963. Læsesalen er fremdeles åben til kl. 17 om lørdagen, og nu i vintermånederne gøres et forsøg med at holde åben hver onsdag kl. 20—22.

Efter at landsarkivet fra civildommeren i Haderslev i 1962 har modtaget grundbøger og grundakter, er det ikke mere i stand til at modtage større afleveringer fra embederne. Man modtager dog endnu kontraministerialbøger, bipersonregistre og aflyste skødegenparter, samt i ny og næ en mindre aflevering af anden art som f. eks. kommunearkivalier. I 1963 er der således modtaget et par små afleveringer fra Daler og Jegerup sogne. Til gaver og deposita fra private, der sjældent fylder ret

meget, har landsarkivet dog fremdeles plads, og der kan også i år meldes om værdifuld tilvækst af privatarkiver. Af de mere betydningsfulde afleveringer skal nævnes: Efterladte papirer og manuskripter efter folketingsmand Jørgen Gram, Gabøl, seminarielærer Claus Eskildsen, Tønder, gårdejer Peter Skau, Bukshave, frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, kollaborator C. F. Monrad, Flensborg, rigsdagsmand Gustav Johannsen, Flensborg, gårdejer Fred. Høyberg, Visby, kaptajn C. C. Fischer, Åbenrå, rentier N. Black Hansen, Åbenrå og læge C. Gabe, Taps, senere Christiansfeld. Også nulevende har afleveret eller depone-ret dele af deres privatarkiver. Det gælder f. eks. amtsskolekonsulent Nic. Svendsen, Tønder, redaktør Morten Kamphövener, Åbenrå, fru Manthey Wagner, Nærum, boghandler Oluf Madsen Kragh, Itzehoe, og dr. Lorenz Christensen, Åbenrå. Følgende foreninger har afleveret deres arkiver eller dele deraf: Januarforeningen, Vonsild Telefonselskab, Den sundhedske Landboforening, Sønderjysk Lærereforening, Øster Linnet selskabelige Forening, Foreningen »Norden«, Åbenrå afdelingen, Sundev-ved Ungdomsforening, »Kriegerverein auf Röm«, Småskovsforeningen for Åbenrå-Sønderborg Amt. Endvidere har rektor, dr. theol. Asger Nyholm, overlærer Erik Larsen og handelsoverlærer J. Lampe afleveret deres korrespondance og materiale vedrørende Tønder Seminaristat.

Landsarkivet er meget taknemmelig for at have modtaget disse gaver og deposita. Når de engang efter ordning og registrering, og når tiden er inde, bliver gjort tilgængelige for forskningen, vil de kunne give værdifulde bidrag til belysning af den folkelige og materielle udvikling i landsdelen i den sidste menneskealder. Landsarkivet er iøvrigt interesseret i at modtage oplysninger om breve og papirer, der opbevares hos private.

Landsarkivets personale er udvidet med en registrator. Som aspirant til stillingen er fra 1. august fru Inge Huusmann udnævnt.

Også i år har landsarkivet arrangeret et par udstillinger. På Tønder Museum arrangeredes som led i hjemstavnsugens foranstaltninger en udstilling af arkivalier, der i store træk viste udviklingen i Tønder by, og ved Tønder Statsseminariums 175-års jubilæum bidrog landsarkivet ved udstilling af nogle protokoller og sager vedrørende seminariets og seminaristernes historie.

Historisk Samfund for Sønderjylland gentager i efteråret sit kursus for personalhistorikere og har endvidere arrangeret et kursus for viderekomne. Leder af begge er arkivar H. Worsøe.

P. K. I.

Lederskifte på det slesvig-holstenske landsarkiv.

Den mangeårige leder af det slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp, arkivdirektør, dr. G. E. Hoffmann fyldte den 19. februar i år 65 år og faldt dermed for aldersgrænsen. Dr. Hoffmann, der er født i Sachsen, blev efter sin universitetsuddannelse og arkivareksamen i 1929 knyttet

til det daværende statsarkiv i Kiel, og han følte sig hurtigt meget stærkt knyttet til den landsdel, hvis arkivvæsen han i 1938 blev udnævnt til leder af. Som historiker er G. E. Hoffmann vidtfavnende og behandler middelalderlige emner med samme grundighed og dygtighed som emner fra den nyere historie. Ved siden af sin fortjenstfulde gerning inden for det slesvig-holstenske arkivvæsen i en meget vanskelig periode og ved siden af sin videnskabelige publikationsvirksomhed har han endvidere deltaget meget aktivt i ledelsen og planlægningen af det folkeligt historiske arbejde. Ved dr. P. Ingwersens død for et par år siden overtog han ledelsen af »Arbeitsgemeinschaft für Landes- und Volksforschung«. Danske besøgende på Landesarchivs læsesal har altid mødt stor velvilje og imødekommenhed hos dr. Hoffmann, og ved hans afsked som arkivdirektør skal der derfor også fra dansk side lyde en tak til ham sammen med ønsket om mange gode arbejdsår fremover.

Til dr. Hoffmanns efterfølger er fra 1. marts dr. Kurt Hector udnævnt, en udnævnelse, der i alle kredse vil blive hilst med glæde. Dr. Hector har i mange år været arkivar ved Landesarchiv og er i forvejen kendt af danske besøgende som en mand af stor viden og som en mand, man ikke går forgæves til, når man skal have vejledning og hjælp. Dr. Hector er ligesom sin forgænger meget interesseret i det lokalhistoriske arbejdes trivsel.

P. K. I.

Tyske arkiver indtil 1918 åbnet for danske historikere.

En glædelig begivenhed for danske historikere er, at fristen for adgangen til den tyske administrations arkiver nu er rykket frem til 1918. Hidtil har danske forskere ifølge en dansk-tysk arkivoverenskomst af 1933 kun haft adgang til arkivalier, der var ældre end 1864 — en for danske forskere utilfredsstillende ordning. Efter forhandlinger mellem arkivledelserne i Slesvig og København er der nu sluttet en ny overenskomst, der har fået sit officielle stempel ved en noteudveksling af 10. juni i år mellem den tyske og danske regering. Ifølge den nye aftale er skæringsdatoen m. h. t. videnskabelig forskning nu d. 9. november 1918, »indtil hvilken dato de to parter arkivstyrelser på egen hånd kan meddele tilladelse til benyttelse af arkivalierne under forudsætning af, at vedkommende andragere er videnskabeligt kvalificerede personer«. Den nye aftale betyder bl. a., at danske forskere nu kan få adgang til så vigtige arkiver som overpræsidentens og den slesvigske regeringes.

P. K. I.

Haderslev Amts Museum.

I november 1962 påviste den kendte amatørarkæolog A. Wortmann, Padborg, en større boplads fra vikingetiden syd for byen. Der var udstrakte bopladslag og flere dybe gruber, som syntes at føre ned til

vandførende lag. Interessantest var nogle træstiger, som endnu stod i gruberne, og hvoraf den ene kunne optages ret uskadt.

Den videre undersøgelse af bopladsen overtoges af Nationalmuseet.

På militærets skydeterræn ved Halk var påvist en stenalderboplads, idet genstande fra denne faldt ned ad skrænten til havet. Dækkede stenalderboplads er ikke almindelige, og denne gjorde sig bemærket ved nogle skår af de såkaldte klokkebægre. Ved en prøveundersøgelse afdækkedes et areal af bopladsen, og det 20-30 cm tykke kulturlag undersøgtes for sit indhold af flintgenstande og skår. Mærkelige var nogle dybe render i kulturlagets overflade. De var indbyrdes nogenlunde parallelle og måtte, selv om de forløb vinkelret på klinten, tolkes som hjulspor. — En senere større undersøgelse må bl. a. søge at datere disse spor.

I Ejsbøl undersøgtes 176 m², som alle fortsatte udgravningen sydpå langs den gamle søbred. Formålet var, som gentagne gange før, at få en klar afslutning af dette store fund.

Men Ejsbøludgravningen var underfundig som hidtil. I stedet for en afslutning på det store fund fik vi en ny lille fundgruppe med genstande fra samme tid som det store fund og med ca. 150 skibsnagler, som for første gang fastslog, at der også her var tale om søfarende angribere.

Og da det var slut, og da vi for en sikkerheds skyld ville lægge en række tomme m² forbi fundet, fandtes i udgravningens sidste timer og i udgravningens sidste halve m² — en jernøkse, ikke før set i Ejsbøl, men nok i andre mosefund!

Vi mener dog, at det egentlige Ejsbølfund, hvis udgravning startede for 8 år siden, nu er undersøgt til bunds. Der er grund til at sige tak til familien Hjort på Ejsbølgård for godt værtskab, til Nationalmuseets ledelse og til inspektør Ørsnes for et eksemplarisk samarbejde og til de bevillende myndigheder for rundhåndet støtte, hvilket alt sammen har bidraget væsentligt til, at dette store udgravningsarbejde har kunnet fuldføres.

For Haderslev Museum har denne udgravning været hovedopgaven i mange år, meget har måttet tilsidesættes for at gennemføre den, og måske har vi midlertidigt svækket vor kontakt med befolkningen. Men det var ofret værd, for når dette fund efter endt konservering og videnskabelig behandling er kommet tilbage fra Nationalmuseet, kan vi skabe en Ejsbølundstilling, der i lang tid vil sætte sit præg på museet.

Om eftermiddagen den 21. juli fejrede museet ved et friluftsprogram sit 75 års jubilæum. Ved stor imødekommenhed fra Tøjhusmuseet og fra Slesvigske Fodregiment blev det muligt at indlede med et farverigt optog. Soldater iført forskellige uniformer fra 1842 til 1940 marcherede gennem byen ud til museets anlæg, og efter at uniformerne her enkeltvis var præsenteret, holdt museets formand, stiftamtmand Pinholt

jubilæumstalen, og programmet sluttede med en opvisning af Haderslev og Omegns Folkedansere. Vejret var smukt, og både optoget og arrangementet ved museet havde samlet mange deltagere.

Museets forskellige samlinger er i årets løb øget ved fund, gaver eller køb. Een gave har sin særlige historie og skal her nævnes. I anledning af jubilæet skænkede sølvsmed Henningsen, Storegade, familiens gamle dannebrog. Det havde været brugt før 1864, kom under fremmedherredømmet frem indendørs hver jul og brugtes igen og for sidste gang d. 10. febr. 1920. Genstande, der fortæller historie, er museets virkefelt.

H. N.

Åbenrå Museum.

I sommeren 1962 kunne museet som det første af de nordslesvigske museer holde 75 års jubilæum.

Jubilæet blev markeret med en specialudstilling af guldsmedearbejder fremstillet af Åbenrå guldsmede. Til denne udstilling havde 29 Åbenrå-sølvsmalere beredvilligt stillet deres skatte til rådighed, således at museet kunne præsentere en udstilling på 199 numre.

Til udgivelse i forbindelse med udstillingen havde dr. S. Schoubye — der iøvrigt også havde været den drivende kraft i forbindelse med udstillingen — udarbejdet et skrift »Guldsmede-håndværket i Åbenrå 1600—1900«, således at museet i forbindelse med jubilæet kunne markere udgivelsen af skrift nr. 1.

I Hjemstavnsugen 23. febr. til 3. marts 1962 var museets lokaler stillet til rådighed for en hjemstavnsudstilling arrangeret af Åbenrå byhistoriske forening i samarbejde med Åbenrå Antikvitetshandel. Det var hensigten ved denne udstilling at vise nogle af de karakteristiske genstande, som i ældre tid anvendtes i Åbenrå-hjem, og som var fremstillet af Åbenrå-håndværkere.

Endvidere har udstillingslokalerne vederlagsfrit været stillet til rådighed for Kunstforeningen i Åbenrå til afholdelse af 2 maleriudstillinger.

Den påbegyndte restaurering af museets lokaler kunne i år fortsættes ved, at en del af stueetagens udstillingslokaler er blevet forsynet med ny gulvbelægning, ligesom der i en del monter og i kælderetagen er opsat ny elektrisk belysning.

Til museets samlinger har der været en pæn tilgang af museums-genstande i form af gaver. Som særlige »gaver« kan nævnes, at der i et tilfælde er oprettet et testamente vedr. museets overtagelse af et — efter museets skøn — værdifuldt bo, ligesom der er oprettet skriftlig overenskomst om overtagelse af en gammel smedie.

Ved indkøb har museet til sølvsamlingen bl. a. erhvervet 1 sølvbæger fremstillet af Åbenrå-guldsmeden Anders v. Barm, 1 sukkerstrøbose af Åbenrå-guldsmeden B. Sørensen Rosendahl, 1 hovedvandsæg af

Åbenrå-guldsmeden Chr. Waidløw Møller samt en række spiseskeer m. v. af forskellige Åbenrå-mestre.

Ved indkøb til malerisamlingen har museet erhvervet:

Jes Jessen: Portrætmaleri af teologen Hans Hansen, (str. 80 × 65), malet 1801. *Th. Jensen*: Portrætmaleri af fru Nicoline Marie Andresen, (str. 27 × 37), malet 1866. *And. Kjær*, Østerløgum: Mandsportræt (str. 24 × 28).

Med Åbenrå Skyttelav er der blevet etableret en deponeringsordning, således at lavets sølvpokaler og sølvbægre, der for en stor dels vedkommende er fremstillet af Åbenrå-guldsmede, udstilles i museet sammen med museets sølvsamling.

På Åbenrå vandrerhjem og på Købmandsskolen i Åbenrå er der arrangeret særudstillinger fra museet for at henlede vandrernes og de studerendes opmærksomhed på museet.

En del af museets kunstværker har iøvrigt været udlånt til forskellige udstillinger.

Besøgstallet viser en stadig stigning, og i årets løb har museet været besøgt af ca. 4000 personer.

K. A. F.

Museet på Sønderborg Slot.

1962—63 var publikumsmæssigt et godt år for museet på Sønderborg Slot. Besøgstallet var en smule mindre med henvend 60.000 gæster, hvoraf omtrent 20.000 var skole-elever på klassebesøg. Antallet af selskabsrejser har været mærkbart faldende, mens familiebesøget, ikke mindst ude fra omegnens campingpladser, er steget så meget, at foregående års rekordindtægt på 45.000,— kr. blev nået også i 1962—63. Langt den væsentligste del af turistbesøget, svarende til godt 73 % af entréindtægten, falder i juni-juli-august. Dette hænger uden tvivl sammen dels med den almindelige turiststrøms fordeling, men også med den manglende varme på museet, der i mærkbar grad hæmmer et vinterbesøg. Ikke mindst synes de lokale skoler af denne grund at svinge museet, trods den gratis adgang.

Restaureringssagen — hvor også varmeproblemet jo skulle løses — skred kun langsomt fremad og gik til slut næsten i stå. Boligministeriet havde bevilliget 80.000,— til supplerende undersøgelser og detailprojektering, og dette arbejde afsluttedes i foråret 1963. Træværk på loft og i gulve blev omhyggeligt undersøgt, der blev taget prøver af munkestenene, og der foretoges nøjagtige målinger for at finde frem til eventuelle bevægelser i murværket. Forskellige mindre prøvereparationer udførtes for at skaffe størst mulig sikkerhed i prisberegningen. Resultatet af alle ekspertundersøgelserne var ikke særlig opmuntrende. Etageadskillelserne bestod af 3-4-5 lag gulve på gamle bjælker, og selvom bjælkerne var overvejende gode, viste gulvbrædderne sig at

være meget ormangrebne og stærkt nedslidte, således at samtlige gulve må fornyes. Spærene, der midtvejs er relativt gode, viste sig at være nedmurede i murenes øverste del, hvorfra fugt ikke har kunnet fordampe. De er derfor så voldsomt angrebne af fugt og råd, at en total fornyelse er nødvendig. Målingerne i muren viste sætninger i nord- og nordvestside af ydermurene, og endelig afslørede nogle pudsafhugninger en række dårlige og skæmmende reparationer i vinduesnicher, foretaget i de sidste hundrede år. På dette grundlag revideredes det overslag, som foreløbigt var givet i Sønderborg-udvalgets betænkning af 1961, og detailprojektet regner nu med en samlet omkostning på omkring 8 mill. kroner. Forhåbentlig vil en forsinkelse af arbejdet ikke yderligere fordyre arbejdet unødigt.

I 1963 har museumsloven været gældende i fem år, og den skal derfor revideres i 1963/64. Loven har betydet mærkbare forbedringer for de fleste provinsmuseer. Dette er måske blevet særlig klart i Nordslesvig, hvor det nære samarbejde mellem de nordslesvigske museer, der har resulteret i dannelsen af Nordslesvigs Museumsråd, har betydet særlig intensiv udnyttelse af lovens muligheder. Museet på Sønderborg Slot var blandt de første, der blev landsdelsmuseum, og museet oppebærer nu det maximale statstilskud på ca. 33.000,— kr. Museet har desuden modtaget særtilskud til løsning af specielle opgaver, dels indkøb, dels konservering og udarbejdelse af arkiver. Hertil er så kommet tilskud fra Statens almindelige Videnskabsfond til undersøgelser af altsige bindingsværksbygninger. En stor del af den derved startede forskning vil først efterhånden blive udmøntet i artikler og afhandlinger, men det er værd at notere, at antallet af afhandlinger, hvori museets genstande er blevet udnyttet, har været voldsomt stigende i de sidste år. Forhåbentlig resulterer lovens revision i en ajour-føring af tilskudsreglerne, men det var i høj grad ønskeligt, om der desuden skaffedes øget mulighed for en hårdt tiltrængt hjælp dels til konservering, dels til udvidelse af museets kartoteker og andre hjælpemidler for de forskere, der ønsker at udnytte de rige samlinger. For et museum som Sønderborg, hvor det store besøgstal betyder øgede udgifter til rengøring, vedligeholdelse og opsyn, var desuden en ordning med særtilskud i forhold til besøget i høj grad ønskværdigt.

Museet har også i det forløbne år modtaget adskillige værdifulde gaver. Den fornemste gave til de historiske afdelinger er et sølvtojsæt, oprindeligt tilhørende rigsarkivar A. D. Jørgensen, nu skænket af dennes søn, højesteretspræsident Troels G. Jørgensen. Museet havde allerede for flere år siden erhvervet sig et sæt kopper med blomsterdekoration og de slesvigske løver samt et porcellænsfad med motiv fra Gråsten, hvor A. D. Jørgensen fødtes 1840. Nu har museet generøst fået skænket resten af dette sæt, nemlig de tilhørende sølvgenstande: kaffekande, sukkerskål og flødekande med tilhørende bakke samt the-

skeer. Hele sættet er i 1886 skænket til A. D. Jørgensen, således som det fremgår af en indskrift på kaffekanden: Til Geheimarkivar A. D. Jørgensen. — Fra Bønder i Haderslev Amt 1886.

Til de historiske samlinger er desuden foræret et par uniformsdele i velbevaret stand og nogle billeder fra både de slesvigske krige og verdenskrigene. Endvidere er købt et glas, hvori er graveret det slesvigske våben og mindeinskriftion for slaget ved Eckernförde 1849.

De fleste nyerhvervelser er indkommet til den kulturhistoriske afdeling. Til tekstilsamlingerne er fra flere skænket kjoler eller dele heraf, desuden er modtaget et par særke og nogle skjorter, hjemmestrikkede strømper, huer og andre dragtdele foruden diverse redskaber, bl. a. en stor egetræsvæv. Til håndværker- og landbrugsafdelingerne er indkommet forskellige redskaber, og en gammel kane supplerer vor vognsamling. Fra Sønderborg Ladegård er modtaget et stort egetræsmalet skab og et spejl. En fiskeske, udført af Sønderborg-guldsmeden J. J. Jürgensen, og en theske af D. Detlefsen er skænket sølvsamlingen. Indkøbt er et smukt rokokko-hovedvandsæg af fin kvalitet af Ph. E. Jansen, vel en af de dygtigste Sønderborg-guldsmede — men det var også årets dyreste indkøb. En stor rødmalet kiste med årstallet 1695 og to maledede våben er erhvervet sammen med en egetræsvugge, og to høje messingalterstager med snoet skaft er købt til kirkesamlingen, evt. til placering i Dorotheas Kapel. Desuden er købt et såkaldt Ærø-spejl, to hatteæsker af særpræget form, et etui af træ til briller, en sengevarmer af glaseret lertøj og en mindre fyrretræskiste.

Til kunstaffdelingen er indkøbt et maleri, en ung pige i blå, af Johanne From-Clausen. Den største nyerhvervelse var indkøbet af tre portrætter af C. A. Jensen: Maria M. Jensen, kunstnerens moder, en gentagelse fra 1838 af det billede af moderen, der nu findes i Statens Museum for Kunst. Læreren Hans Jensen i Ågerup, fra 1828, af S. Schultz betegnet som et billede af høj malerisk kvalitet. Justitsråd Thomas Lorenzen, kunstnerens svigerfader og fader til den bekendte danske politiker P. Hiort Lorenzen, altså et billede af særlig betydning for samlingen i Sønderborg. Til dette indkøb modtog museet et stort tilskud fra Ny Carlsbergfondet, som således påny hjælp museet til en meget betydningsfuld forøgelse af dets kunstsamling. Dansk guldaldermaleris fornemste portrætmaler C. A. Jensen er dermed repræsenteret i museet med 7 gode billeder, der i tid spænder fra 1827 til 1845.

I vintersæsonen har museet stillet lokaler til rådighed for udstillinger, arrangeret af Sønderborg Kunstforening og af SAMIS, og endelig har museet i samarbejde med Historisk Samfund arrangeret tre foredragsaftener over emnet: Dansk middelalder.

I det forløbne år har museets leder deltaget i fællesmøder mellem de nordslesvigske museers ledere, i Dansk historisk Fællesforenings årsmøde, i fællesmøder for ledere af landsdelsmuseer og har desuden,

takket være en bevilling fra British Council, haft lejlighed til en månedens studieophold i England for at studere museer, ganske særligt museer i gamle bygninger samt museers udnyttelse i skoleundervisningen.

J. S.

Tønder Museum.

Det lykkedes museet i foråret 1963 at erhverve et parti ældre hollandske fliser i Sønder Sejerslev, formentlig de sidste af deres art, som overhovedet var tilbage i privateje i museets arbejdsområde, og det må anses for tvivlsomt, om museets efterhånden berømte flisesamling kan forøges yderligere, når man — som praksis hidtil har været — skal afgrænse indsamlingsområdet til Tønder amt. For så vidt er det trist at skulle fastslå, at et så karakteristisk træk som de flisebeklædte vægge i de vestslesvigske huse omsider er ganske forsvundet, og at Tønder Museums samling alene er en mindelse om denne smukke udsmykning. Men godt er det naturligvis, at museet de sidste 30 år var opmærksom på dette forhold og sikrede sig, hvad muligt var. Dette her er jo ikke det eneste eksempel på en tradition, der forsvinder, men derimod er det vel ret enestående, at et museum har haft lejlighed til at følge traditionens opløsning så nøje, at det har kunnet sikre eftertiden erindringen om den ved en praktisk taget fuldstændig repræsentation af samtlige forekommende typer. Det er museets plan til markering af det 40 års jubilæum, som man ellers gik hen over i stilhed, at udgive en publikation om de hollandske fliser på Tønder-egnen, en stærkt forøget ny-udgave af museets første publikation fra 1949, som har været udsolgt i mange år.

I øvrigt er samlingen udvidet med betydelige eksempler på egnens møbelkunst og folkekunst, og for kunstsamlingens vedkommende foreligger omsider et samlet illustreret katalog.

Museets kniplinger befinder sig stadig i København, og der er beklageligvis ikke udsigt til, at de vil kunne udstilles foreløbigt, så længe vi ikke har egnede udstillingsrum til dem. Men de er bragt i orden og er klar til beskrivelse og katalogisering, en opgave man håber at kunne løse ved fondsmidler.

Museumsbesøget har siden den sidste beretning i Sjø Arb været stærkt stigende og har passeret de 6.000, hvilket er det største besøgstal i museets historie. Beklageligvis har museet været udsat for en del tyverier i den sidste tid, og det vil kunne medføre, at man må ændre opstillingen, som man hidtil har bestræbt sig for at gøre så hyggelig og lidet museumsagtig som muligt. Desværre er det efterhånden blevet en sport at stjæle på museer, og man har en begrundet formodning om, at der ikke stjæles med videresalg for øje.

Med Museumsråd for Nordslesvig er løst en række betydelige op-

gaver, herunder fremstilling af farvelysbilleder fra de sønderjyske museer og afskrift af Nationalmuseets registrant over genstande fra Slesvig.

Museets udvidelsesplaner er stillet ganske i bero. Kulturpausen synes at blive et kulturstop. Det er på nærværende tidspunkt et uafklaret spørgsmål, om den ventede lov for kunstmuseer i provinsen vil virke fremmende eller hæmmende på det nybyggeri, museumsbestyrelsen har drøftet siden 1960.

S. S.

Båndoptagelser af folkesang i Sønderjylland 1960—1963.

I det følgende skal gives en kort og skematisk rapport over ca. 3 års indsamlingsarbejde: efteråret 1960—7. september 1963. Et første forsøg blev gjort i sommeren 1959, uden erfaring, med lånt og gammel-dags apparat og i lånt bil, venligst kørt af Andreas Michaelsen, Vojens. Besøget gjaldt en bekendt af Michaelsen: Johan Boisen, Hammelev, der sang en række viser, jeg ikke havde hørt før. Forsøget var opmuntrende, men en fortsættelse af indsamlingsarbejdet krævede organisation og apparatur. Landsarkivet i Åbenrå stillede sig venligst til rådighed, dels med en opfordring til medlemmerne af Historisk Samfund for Sønderjylland om at fremkomme med meddelelser om egnede sangere (1960), dels fortsat som en slags central for modtagelse af nye henvendelser. Indsamlingsarbejdet begyndte for alvor sensommeren 1960. En skikkelig båndoptager blev anskaffet, i perioder stillede Historisk Samfund sit apparat til rådighed, venlige bilejere — lærerne Asly Nielsen (København) og Jens Kristensen (Genner) samt fhv. gårdejer Hans Peter Tygesen (Rise) — kørte mig til åstedet, indimellem skete optagelser ved radiovogn til brug for udsendelser i begyndelsen af 1961. Siden er båndoptageren blevet udskiftet med et kvalitetsapparat (Revox), jeg selv er blevet kørende, samarbejdet med radioen er fortsat (udsendelser 1963, ny udsendelsesrække 1964). I starten har indsamlingen været støttet af Bdr. Brousts Legat. Når indsamlingen og bearbejdelsen af stoffet har kunnet intensiveres det sidste 1½ års tid, skyldes det især, at Statens almindelige Videnskabsfond siden april 1962 er trådt hjælpende til.

Med det støt voksende antal sange og samtaler har meldt sig spørgsmål som registrering, overblik, ordning, nedskrift, nyttiggørelse m. m. Siden juni 1962 har gartner Joh. Thoms, Rise, været fast knyttet til denne side af indsamlingsarbejdet. Han har ene mand registreret samtlige bånd (o. 180) anlagt navne- og stedregister, udfyldt kartotekskort over hver sanger (med alle hans eller hendes sange) og hver sang (med angivelse af én eller flere sangere); han er endvidere gået i gang med aflytning og nedskrift af tekster, med afskrivning af håndskrevne viser og visebøger (her har også Historisk Samfund og enkeltpersoner ydet

stort arbejde), med katalogisering af visse folkekære sangbøger (Den syngende Mand m. fl.) og jævnføring mellem båndoptagelser og trykte (formodede) kilder. I over et år har Joh. Thoms været fast ledsager på indsamlingsrejserne, indimellem har han selv foretaget optagelser. Hvad nedenfor meddeles er ekstrakt af hans registrerings- og katalogiseringsarbejde.

Endnu skal forudskikkes, at vi primært har søgt efter den »skjulte« folkesang, altså viser og sange, som ikke genfindes i f. eks. Den blå Sangbog eller Højskolesangbogen. Den side af sagen haster mest. Men grænserne er flydende. Det store flertal af sange er på rigsmål, ret få på dialekt; der findes ikke helt få tyske sange, og nogle på plattysk og frisisk. Disse grupper er dog ikke opgjort endnu. Om fremtidsplanerne til sidst.

•

Ialt er pr. 7/9 1963 optaget 3123 numre. Af disse er 1148 gentagelser og 399 (længere) samtaler. Antallet af *forskellige* viser, sange, rim og remser bliver herefter 1576, de fleste af dem som nævnt uden for de officielle sangbøgers repertoire, og de fleste med melodier.

Gentagelserne (varianter) vil til sin tid nok være et studium værd. Her kun nogle tørre tal: 2 sange 19 gange (forkortes 2:19); 1:16; 3:11; 4:8; 10:7; 13:6; 24:5; 34:4; 71:3; 206:2.

Rubriceringen i *genrer* har sine vanskeligheder og er ikke gennemført systematisk, og også her er grænserne flydende. Følgende tal meddeles derfor med forbehold:

Rim, remser, sejer	539	Sømandsviser	21
Ældre og yngre folkeviser,		Vaudeville-, teaterviser	14
deriblandt skæmteviser . . .	32	Andre sange	15
Kærlighedssange	100	Fædrelandssange	46
Romanviser	17	Hjemstavnsange	41
Skillsings- og skæmteviser	472	Åndelige viser og salmer	
Yngre folkesange	111	(d. sønderjyske salmebog og	
Soldatersange	52	d. tyske salmebog m. fl.) . .	116

De nævnte 3123 numre er fordelt på 165 personer; kor, skole, kirke, forsamlingsaal har deltaget i et antal af 10.

Opgjort efter *amter og egne (sogne, byer)* fordeler de *medvirkende* sig således:

I *Åbenrå amt* med 10 sogne: Åbenrå (13 medvirkende), Rise (23), Bjolderup (1), Gråsten (3), Bov (4), Avnbøl (1), Kliplev (10), Østerløgum (1), Broager (1), Holbøl (1): ialt 58 medvirkende.

II *Tønder amt* med 13 sogne: Tønder (4), Emmerske (2), Hjerpsted (2), Rømø (3), Roager (2), Møgeltønder (5), Bylderup Bov (1), Brede (8), Emmerlev (3), Højer (2), Abild (1), Skast (2): ialt 35 medvirkende.

III *Haderslev amt* med 11 sogne: Hammelev (3), Vojens (1), Gram

(4), Jels (1), Fole (1), Østerlindet (1), Hjerting (5), Skrave (5), Bevtoft (3), Spandet (1), Nustrup (2): ialt 23 medvirkende.

IV *Sønderborg amt* med 5 sogne: Sønderborg (8), Svenstrup (1), Ketting (2), Notmark (1), Kirke-Ilørup (2): ialt 14 medvirkende.

V *Sydslesvig* og Holsten med 10 sogne (byer): Ladelund (4), Vanderrup (4), Læk (4), Store Vi (2), Jørl (1), Flensborg (2), Medelby (2), Lyksborg (1), Itzehoe (1), Neumünster (1): ialt 23 medvirkende.

VI *Andre egne* med sønderjyske sangere: Kolding (1), Vejen (1), København (3), Odense (1), Verving (1), U. S. A. (1): ialt 8 medvirkende.

På Manø er hørt 4 sangere.

Enkelte radiooptagelser (f. eks. kor fra Slesvig) er ikke arkiveret.

Enkelte bynavne udgår af oversigten, fordi denne er ordnet sognevis.

Det vil af ovenstående ses, at der foresvæver os en idé om at dække hele Sønderjylland, sogn for sogn. Det vil også ses, at vi er langt fra målet, at visse egne er vel repræsenterede, andre — måske af tilfældige grunde — kun tyndt eller slet ikke. Men formentlig når vi aldrig rundt, eller vi kommer for sent, eller vi når ikke frem til de rette folk. At disse findes i de fleste sogne, er der næppe nogen tvivl om. Formidlingen er hyppigere og hyppigere sket fra sanger til sanger, fra sogn til sogn. Så vidt stofindsamlingens *geografiske* omfang.

Nok så vigtigt er det dog at betragte folkesangen som udtryk for en *tilstand* eller en *bevægelse* i folkelivet. Så oplysende kendskab til antal og udbredelse end er, så når vi ikke ud over det pittoreske, hvis vi bliver stående her. Men sangen er en spejling, fatter og tyder vi den ret, af sind og skæbne, af tro og kamp, af miljø og opvækst, af klasse og samfund, af skolen og livet, af folkeminde og tidsskifte, af modersmål og tillært sprog, af grænseegn og fædreland, af dansk og tysk, af dansk-tysk og tysk-dansk, af grænselandets dualisme.

For en sådan betragtning bliver indsamlingens formål foruden det repræsentative antal især det karakteristiske eksempel. Vi kan slække på fuldstændigheden, blot vi har det talende vidnesbyrd. Men tingene går i ring: vi opdager det karakteristiske ved at nå vidt omkring.

Af *opgaver*, som efterhånden har meldt sig under indsamlingen, skal nævnes: særtræk i sønderjysk salmebog, tysk salmesang, forskellige bevægelsers åndelige vise, brugen af Den blå Sangbog før 1914, krigsfangernes sange under 1. verdenskrig; særprægede sangeres repertoire så fyldigt som muligt; forbindelsen mod nord og forbindelsen mod syd (visefællesskab); generationernes sange; tvesprogethed i folkesangen, sprogskifte og folkeminder. Dertil historisk-litterære spørgsmål, om muligt tillige belyst gennem efterdønninger i nutidstradition, f. eks. rim og remser; folkevise og nymodens sang o. 1800; folkevækkelse og folkesang i 1840'erne; de store begivenheder i den anonyme folkesang; Den blå Sangbogs genesis og skæbne.

Om selve *materialet* endnu så meget: registreringer, kartoteker og afskrifter bliver lavet in duplo, det ene til eget brug, det andet til Historisk Samfunds lokalhistoriske Samling, der foreløbig er anbragt i Landsarkivet i Åbenrå. En kopi af båndene — formentlig i uddrag og i ordnet rækkefølge — vil efter planerne ligeledes finde plads i Landsarkivet. Det samlede materiale har sin plads på Sanghistorisk Arkiv, Århus. Danmarks Radio er interesseret i ordning og arkivering af i alle tilfælde radiovogns-stoffet, Dansk Folkemindesamling i en sam-ordning af al nutidstradition, herunder det sønderjyske stof. Andre institutioner (biblioteker) samt enkeltpersoner kan have særinteresser i dele af stoffet. At imødekomme sådanne ønsker er kun et spørgsmål om tid og arbejdskraft. Imens går indsamlingen videre.

Karl Clausen.

Fra den politiske spænding i Nordslesvig før 1914.

I tilslutning til min afhandling om pastor Tonnesen i Hoptrup i »Sønderjyske Årbøger« 1962 aftrykkes her i oversættelse to aktstykker, som må siges at være karakteristiske og afslørende for den politiske spænding i Nordslesvig i 1912 forud for splittelsen i Indre Mission. De var hidtil ukendte for mig. Redaktør Kamphövener, Åbenrå, har stillet dem til rådighed. Rogge var landråd i Tønder 1905—1914. Han skal ellers have været forsonlig indstillet, hvilket svarer til stemningen i Tønder bys tyske borgerskab.

Slesvig, den 28. maj 1912.

Regeringspræsidenten.

Pastor Tonnesen i Hoptrup har som formand for Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig bedt om tilladelse til afholdelse af en bortlodning af danske opbyggelsesbøger og religiøse billeder i Nordslesvig. Der skal stilles 1.000 gevinster til rådighed, hvis samlede værdi svarer til 4.000 lodsedler à 1 mark. Nævnte forenings bestyrelse hævder, at tingene ikke indeholder noget politisk, og vil overtage garanti herfor.

Jeg anmoder Dem om en udtalelse inden den 15. juni 1912 om og i givet tilfælde, hvilke indvendinger der vil være at gøre gældende.

Til landråden i Tønder.

(sign.) (ulæselig).

Tønder, den 7. juni 1912.

Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig har så ofte udfoldet en ensidig danskvenlig virksomhed, navnlig har formanden, pastor Tonnesen i Hoptrup, allerede gentagne gange ved sin optræden i nationalpolitisk henseende vakt stærk harme hos tyskerne, således at

jeg ganske afgjort må udtale mig imod, at andragendet fra Kirkelig Forening for Indre Mission om bortlodning bevilges.

(sign.) Rogge.

Forespørgslen må antages at være sendt til alle landråder i Nordslesvig. Svarene vil have været de samme.

Jens Holdt.

To kommentarer til forårsheftet 1963

til billedteksten side 78.

Niels Christian Gaasvig (1871—1951) overtog den 31. juli 1897 efter Georg Lindstrøm det L. N. Christensen tidligere tilhørende fotografiske atelier i Apotekergade 310, nu nr. 13, i Haderslev og flyttede den 1. maj 1909 til Gravene 433a, nu nr. 4, hvor han overtog atelieret efter Albrecht Doses enke. Her drev han derefter fotografisk virksomhed, til han omkring genforeningen efter ganske kort tid at have haft atelier i Storegade 6 gik over til andet erhverv.

Det kan derfor ikke være Gaasvig, som har fotograferet Laurids Skau, men til det side 78 gængvne billede må der være benyttet en kopi af en ældre optagelse, som vel kan være taget i Haderslev, men snarere skyldes en fotograf i København.

Rettelse til side 70, note 2.

Vilhelm Mussmann var ikke ejer af Mariegård, men af ejendommen Mariesminde på Åstrupvej i Haderslev. Fejlen skyldes formentlig registeret til Sønderjyske Årbøger, hvorfra den vel også har forvildet sig ind i registeret til Harald Jørgensens bog: *To Ungdomsvenner*.

O. Chr.

Kirkehistorisk Udvalg.

Foreløbig har fem forskere indenfor Sønderjyllands kirkehistorie lovet at udfylde kort til et fælleskartotek. Der udfyldes tre slags kort: 1. personer, 2. emner, 3. steder. Hensigten hermed er, at det, vi finder, ikke skal gå til spilde, men kunne benyttes af andre, især af nybegyndere. Har nogen lyst til at være med, bedes man rekvirere kort hos provst emer., dr. theol. Jens Holdt, »Holtinga«, Askov pr. Vejen. Hovedvægten lægges på stikord med nøjagtige kildeanvisninger. Hvis man vil stille egne kort eller sedler til rådighed, vil provst Holdt være taknemlig for sådanne, også til låns eller afskrivning.

Den 20. nov. 1963 samledes man til konvent i Angel. Først besøgte Sørup kirke, og dens historie blev fortalt. Derefter holdt pastor H. F. Petersen foredrag i Satrup skole om »Pietismen i Flensborg«. Til slut var der samvær i den danske præstebolig.

H. F. P.

Udflugten til Før søndag den 8. september 1963.

Som mål for årets store egnsvandring havde man valgt vesterhavsøen Før, der med sine særprægede kirker, mange gamle vestslesvigske gårde og storslåede natur viste sig at udøve stor tiltrækningskraft på Historisk Samfunds medlemmer. Af hensyn til øens busser havde det været nødvendigt at sætte 300 deltagere som maksimum, hvorfor man desværre havde måttet sige nej til godt 75, der meldte sig for sent.

På grund af tidevandet var afgang fra Dagebøl sat til kl. 8,15. Ved ankomsten til Før blev deltagerne hilst velkommen med hornmusik på molen. Man delte sig straks i to hold, hvoraf det ene under ledelse af vandrelærer Markussen med busser blev befordret øen rundt, hvor der var lejlighed til bl. a. at se St. Johannes kirke udefra og kirkegården med de karakteristiske gravsten og beundre de gamle gårde. Det andet hold blev imens ført på byvandring af lærer Emil Schrøder, der afsluttede turen med et besøg på Häberlin-museet med dets særlige hvalfanger- og søfarerstemning. I tilknytning til museet besås øens ældste gård med bl. a. en — ganske vist rekonstrueret — væg af græstørv.

Til middagen på kuruset mødtes begge hold, hvorefter man samlet påhørte museumsinspektør Bjarne Stoklunds lysbilledforedrag »Gamle huse på Før«, hvor byggeskikken blev set i videre perspektiv med paralleller til dansk og hollandsk byggeskik. Interesserede henvises til Sønderjysk Månedsskrifts oktober nr., hvor museumsinspektør Stoklunds foredrag er aftrykt.

Om eftermiddagen blev rollerne byttet om, og ganske vist blev deltagerne i busturen snydt for en del af vejen på grund af uheld med den ene bus, men til gengæld fik de af pastor Kamper forevist St. Johannes kirkes indre, hvilket ikke havde været muligt om formiddagen, da der var gudstjeneste i kirken.

Henad kl. 18 sejlede skibet atter hjemad, og deltagerne havde med sig et indtryk af en særpræget egn med mange historiske minder.

HW.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amt.

Der har i år kun været afholdt to møder og udflugter, idet der ingen arrangementer blev i hjemstavnsugen her i Haderslev amt. Første møde var generalforsamlingen, som blev holdt på Hotel Jels lørdag den 20. april. Det lokale udvalg havde arrangeret en meget righoldig udstilling af gammelt håndværktøj, særlig til træarbejde. På en meget instruktiv måde havde man opstillet de forskellige gamle håndværkeres værksteder, så man fik en tydelig fornemmelse af, hvordan man i denne gamle skovegn havde levet af skoven. De tre lærere Kr. Nielsen, Relsted og Hviid havde delt arbejdet mellem sig, så at den første fortalte om de

gamle Jels-håndværkere, den anden om Jels mølle, mens den sidste gav os glimt fra voldstedets spændende historie. Mødet, hvori deltog ca. 70 medlemmer, sluttede med et besøg på den smukke Jels mølle og på voldstedet.

Sommerudflugten blev holdt 18. august og gik i år til Gram. Man samledes i Bevtoft og under ledelse af H. Neumann kørte man over Åbøl gennem Kastrup enge til Kastrup. Her gjorde man holdt med udsigt over den milevide engflade, og konsulent M. Toft fortalte om det store afvandings- og grundforbedringsarbejde, som havde gjort disse engstrækninger til landbrugsjord. Herfra kørte man til Gram storskov, hvor grev J. Brockenhuus Schack tog imod og fortalte om det gamle Gram slot, som har ligget herude. Siden samledes man så i det nuværende Gram slots gårdsplads, hvor greven på meget instruktiv måde fortalte slottets bygningshistorie.

Turen sluttede i den smukt restaurerede Gram kirke, hvor provst Steen Christiansen fortalte om kirkebygningen. Ca. 200 deltog i denne vellykkede udflugt.

Indenfor amtsudvalget er sket den ændring, at H. V. Gregersen som hovedstyrelsesmedlem ikke kunne modtage genvalg. I hans sted har vi fået H. Neumann ind i udvalget.

T. Holm.

Åbenrå amtskreds.

Torsdag den 25. april 1963 afholdtes generalforsamling på ungdomshjemmet. Her blev pastor Urban Schrøder, Varnæs, valgt ind i bestyrelsen i stedet for politimester Bjerre, Gråsten, der ikke ønskede genvalg. Efter generalforsamlingen holdt museumsinspektør H. Neumann et levende foredrag om »vor oldtid« ledsaget af fremragende farvelysbilleder. De ca. 40 deltagere var begejstrede.

Amtskredsen har i februar formidlet arrangementer i forbindelse med hjemstavnsugen, blandt andet i Bov, Bolderslev og Nørre Hostrup. I Åbenrå havde Folkeligt Samfund dr. theol. Hejselbjerg Paulsen med foredrag om sonderjysk salmesang, Byhistorisk forening en fin hjemstavnsudstilling med Åbenrå-møbler og brugsgenstande på Åbenrå museum og Historisk Samfund m. fl. en foredragsrække om »Åbenrå i mands minde«. Disse foredrag samlede så stor deltagelse, at de sprængte alle rammer, og man måtte henlægge dem til Åbenrå statsskoles festsal.

Den 16. juni foretoges i fællesskab med Folkeligt Samfund en udflugt fra Barsø landing. Mellem 70 og 80 deltagere besteg først øens Gylden-fjordbåden »Kirsten« direkte fra Åbenrå og delvis med rutebil og færge fra Barsølanding. Mellem 70 og 80 deltagere besteg først øens Gylden-høj, hvor lærer Holdt, Rugbjerg, gav en oversigt over øens udsigtspunkter. I skolen viste lærerinde fru Ipland, at hvor der er hjerterum, er der også husrum, idet alle deltagere blev bænket om et hyggeligt kaffe-

*Pastor Urban Schrøder
taler på Barsø.*

bord i skolestuen og på græsplænen. Samlet på denne påhørte de mange mennesker, der kom nemlig efterhånden flere til, Jes Holdts glimrende foredrag om Barsø og pastor Urban Schrøders meget interessante redegørelse for troslivet på Barsø, til dels opbygget over en enestående fin og sjælden bogsamling, som findes på Svennesens gård på Barsø. Bogsamlingen, som Urban Schrøder i forvejen havde gennemgået og ordnet, fik deltagerne til afslutning lov til at se på gården, hvor der også fandtes mange dejlige gamle møbler, fajancer, sølvtøj m. m.

Den 10. juli havde pastor Urban Schrøder og Jens Chr. Laursen indbudt til en sognehistorisk aften i Bovrup. Som sædvanligt var der et overvældende antal deltagere, idet der var mødt næsten 100, der i Bovrup ungdomsskoles sal påhørte pastor Schrøders foredrag om de to kvinder, moster Mette Kjestine og hendes visebog fra 1832 og om oldemor på Fennevej, der døde i 1920 i den høje alder af 102 år.

H. J.

Sønderborg amtskreds.

Som delvis omtalt i sidste årsberetning afholdtes i oktober og november måned 1962 et udvidet hjemstavnskursus — sideløbende i Nybøl og på Danebod højskole. Deltagerantallet var ca. 100. Ved en fællesafslutning på Danebod talte museumsinspektør S. Schoubye om sønder-

jysk sølv, og mange fine gamle sølvting, som mødedeltagerne havde medbragt, blev fremvist og sagkyndigt vurderet.

Amtskredsens generalforsamling afholdtes den 8. maj i forsamlingsgården i Vester Sottrup. Amtsudvalget blev genvalgt. Professor Axel Steensberg talte og viste lysbilleder.

Der fremførtes forslag om at udskrive en prisopgave om et historisk emne med tilknytning til Sønderborg amt. — (Se nærmere i aviserne og Sønderjysk Månedsskrift.) Vi håber, at mange og helst også ukendte skribenter må komme frem ved denne lejlighed. 1100 kr. i kontanter og en del store bogpræmier må vel nok kunne anspre til deltagelse.

E. C.

Tønder amtskreds.

Torsdag den 8. november 1962 holdtes efterårsmøde i samarbejde med Bredebro ungdomsforening i Brede forsamlingshus. Museumsinspektør Voss berettede om udgravningerne i Abterp. Der var god tilslutning.

Tirsdag den 26. marts holdtes årsmøde og generalforsamling på Tønderhus i Tønder med sædvanlig dagsorden. I stedet for afdøde gårdejer Obeling Andersen, Brøns, blev valgt gårdejer Martin Thyssen, Vodder. Under eventuelt drøftedes egnstur.

Der fremkom en meget skarp kritik af amtskredsens dårlige økonomi, der forhindrede, at man honorerede foredragsholdere rimeligt. Man gik stærkt ind for at hæve adgangsgebyret ved de forskellige arrangementer. I tilslutning til generalforsamlingen talte museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev, om vore oldtidshøje.

Lørdag den 8. juni var der egnsvandring til Kongeådalene. I Skodborghus fortalte lærer Hermansen, Skodborg, om egnen og i særdeleshed om det stykke af Hærvejen, der går gennem sognet. I Skibelund krat berettedes der om mindestenene og om samlingsstedets betydning. Tilslutningen til egnsvandringen kunne have været bedre.

Den 28. juli holdtes Historisk Søndag i amtet. Man havde udpeget ialt 7 besøgssteder i amtet, hvorimellem deltagerne selv sørgede for transport. I Løgumkloster kirke var cand. pharm. Morten Beier, Løgumkloster, vejleder, på Vongshøj fortalte sognerådsformand A. P. Lund, Nr. Løgum, i udgravningerne ved Abterp viste museumsinspektør Voss rundt, på Trøjborg berettede bankdirektør Munch-Knudsen, Tønder, om stedets historie, ved Højer Sluse forklarede fhv. distriktsbestyrer J. P. Knudsen, Tønder, om slusen, landvinding og afvanding, i Hjerpsted kirke tog viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, imod, og bagermester Brodersen, Hjerpsted, havde åbnet sit hjem og sin samling for besøgende. Arrangementet blev afgjort succes, godt 500 deltagere var der; det største enkeltbesøg havde Abterp, hvor der var 400 besøgende.

C. S.

Sydslesvigs amtskreds.

I det forløbne år har vi været samlet til nogle interessante måneds-møder. Fredag den 8. februar 1963 afholdtes der på Centralbiblioteket i Flensborg et møde med museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg Slot, som talte over emnet »Augustenborg som dansk kulturcentrum«. Det blev en enestående oplevelse. Selve foredraget og de mange interessante billeder gav de fremmødte et indholdsrigt tidsbillede.

I forbindelse med samfundets generalforsamling den 19. marts talte universitetslektor H. P. Clausen fra Århus over emnet »Augustenborgernes politiske betydning«. Hermed fik vi ved de to foredrag emnet »Augustenborg« grundigt belyst. Det har bestemt bidraget til, at interessen for oplysningen om vor hjemstavn er blevet styrket.

Sæsonens sidste foredragsaften gennemførtes mandag den 22. april med professor dr. Erik Lönnroth fra universitetet i Göteborg, som talte over emnet »Vikingetid og rigsgrundlæggelse i Norden«. Alle møder har været godt besøgt. Så styrelsen har fået mod på at fortsætte i næste sæson.

Sydslesvig-kredsens formand, pastor H. F. Petersen, fyldte den 3. juni 65 år. I den anledning samledes henvend 100 gæster i præstegården i Satrup i Angel.

Sommerens aftenvandring fandt sted mandag den 1. juli og gennemførtes denne gang i Kobbermøllen. Der deltog godt 70 personer. I den danske skole blev vi modtaget af lektor Th. Madsen, hvorefter skoleleder Bodo Daetz overtog ledelsen og førte deltagerne ned til den gamle fabriksby. Her berettede Daetz om det lille fabriksamfundts skiftende kår i krig og fred. Rundturen sluttede på skolen, hvor der var arrangeret en udstilling af gamle kobber- og messingting fra fabriken.

L. Sch.

Indbydelse fra Sydslesvigs amtskreds.

I vinteren 1963/64 indbydes medlemmer og interesserede til følgende møder:

Fredag den 29. november 1963

taler museumsinspektør, forfatter Peter Seeberg, Asmindekloster, Viborg, over emnet »En skandinavisk metropol — det middelalderlige Bergen i arkæologisk belysning«.

Fredag den 31. januar 1964

taler professor dr. phil. Kristof Glamann, Gentofte, om »Ølbrygning og bryggernæring i gamle dage«.

Fredag den 13. marts 1964

taler professor Ljungren, Lund, Sverige, over emnet »Sankt Knudsgilder før og nu«.

Alle møder afholdes på Det danske Centralbibliotek, Nørregade 59, Flensborg, hvortil enhver har adgang.

L. Sch.

Årsberetning og regnskab 1962-63

Ved *Peter Kr. Iversen* og *Olav Christensen*.

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt sit årsmøde søndag den 26. maj 1963 kl. 14 på Hotel Skandinavien i Lyksborg.

Formanden, landsarkivar Peter Kr. Iversen, bød velkommen, og efter afsyngelsen af den traditionelle fællessang »Som dybest brønd« blev kontorchef Lars Schubert, Flensborg, på formandens forslag valgt til dirigent. Denne konstaterede, at mødet var indkaldt i overensstemmelse med lovene, og gav ordet til formanden, der aflagde følgende beretning:

Beretningsåret 1962/63 kan kort karakteriseres som et godt arbejdsår for Historisk Samfund for Sønderjylland. Også i år kan vi melde om tilgang af *nye medlemmer*, og vi har for ganske nylig passeret en ny milepæl, idet vi nu har lidt over 2000 medlemmer. Ved sidste årsmøde kunne vi opgive medlemstallet til 1940. En ikke ringe del af de nye medlemmer er bosiddende i kongeriget, og det er glædeligt at se, at der også her er stigende interesse for sønderjysk historie. Iøvrigt er der sket en vis forskydning i medlemstallet. Medens vi før havde forholdsvis mange medlemmer i Tønder by og amt, er Åbenrå by og amt nu absolut førende, hvilket vel især skyldes udgivelsen af Åbenrå Bys Historie og andre publikationer. Iøvrigt må Historisk Samfund for Sønderjylland nu være landets største historiske samfund.

Et amtshistorisk samfunds vigtigste og fornemste opgave er udsendelsen af en årbog. Ved sin oprettelse i 1922 overtog Historisk Samfund udgivelsen af *Sønderjyske Årbøger*, der til næste år har 75-års jubilæum. Sønderjyske Årbøger er dermed en af landets ældste lokalhistoriske årbøger, og vi synes selv, at årbogen trods alderen hævder sig smukt blandt de øvrige årbøger. Vi har i 1962 bragt en række værdifulde større og mindre afhandlinger, hvoraf jeg især skal fremhæve provst Holdts om Hans Tonnesen. Nu i forårshæftet, som vel kun få af medlemmerne har nået at se, bringes første del af lærer Alfred Torps efterladte optegnelser fra Tønder, samt som sædvanlig et par mindre artikler. Det er meningen, at udgivelsen af Alfred Torps interessante og værdifulde optegnelser skal fortsættes i de følgende halvbind, og redaktionen håber, at det ved flere lejligheder fremsatte ønske om, at der skulle bringes

mere regulært læsestof i årbøgerne, hermed er imødekommet, og samtidig har det været redaktionen en glæde at kunne medvirke til, at mindet om Alfred Torp bevares fremover. Nogle af læserne vil måske have bemærket, at vi i sidste efterårshæfte er begyndt at anmelde vore egne publikationer. Det blev lidt trivielt efterhånden næsten udelukkende at læse anmeldelser af tyske bøger, og derfor har vi taget den principielle beslutning, at vore egne bøger anmeldes af sagkyndige, der ikke må være medlemmer af styrelsen.

Iøvrigt har redaktionen den opfattelse, at medlemmerne er interesserede i at læse de forskelligartede meddelelser, der gives under rubrikken Noter og Nyt. Som noget nyt her er indført en oversigt over det arkæologiske arbejde i Sydslesvig.

For *Sønderjysk Månedsskrift* vil der blive aflagt særskilt beretning, men jeg skal dog her nævne, at fru Inger Bjørn Svensson er indtrådt i redaktionen. Ekspeditionen er blevet forlagt til Landsarkivet, og i forbindelse hermed er der blevet gennemført forskellige rationaliseringer, bl. a. af opkrævningen af abonnementet. Også månedsskriftet har nydt godt af de gode konjunkturer for det lokalhistoriske arbejde og har haft en mindre fremgang i holdertal.

I *skriftrækken* lagde vi for med pastor Hejselbjerg Paulsens tidligere bebudede disputats »Sønderjysk Psalmesang 1717-1740«, et værk, som også udover fagfolks snævre kreds har vakt opmærksomhed og diskussion. At det har interesseret vore medlemmer, kan vi se af det store salg, bogen har opnået. Som nr. 28 i skriftrækken udsendte vi i foråret H. V. Gregersens studie over saltets historie i Sønderjylland: »Den lüneburgske Saltoktroi«. Hvis nogen har følt sig skræmt af titlen, kan jeg trygt anbefale vedkommende at læse bogen, som er en grundig, men letlæst redegørelse for saltets historie i Sønderjylland op til omkring år 1800. Og endelig har ekspeditionen i dagene før årsmødet haft travlt med at ekspedere de næsten 300 eksemplarer, vi allerede har solgt af vor sidste publikation: Johan Hvidtfeldts disputats »Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805«, et digert værk på omkring 500 sider. Disputatsen skal forsvares ved Århus Universitet d. 17. juni, og jeg vil gerne benytte lejligheden til at lykønske og bringe den vordende dr. phil. Historisk Samfunds hjerteligste tak, fordi vi har måttet bringe bogen i vor skriftrække. Det er nu den 3. disputats, vi har udsendt i skriftrækken, og det er glædeligt at se, at disputatserne foruden andre kvalifikationer også er en god salgsvare.

I den *lille serie* har vi fortsat udgivelsen af erindringsbøger, idet vi kort før jul udgav fhv. væver Th. Kaufmanns »Minder og Tanker«. Det har vist sig, at mange af vore medlemmer er interesseret i, at vi kort før jul udsender en erindringsbog eller lignende til en overkommelig pris, og vi vil forsøge, om vi kan gøre dette til en tradition. I år må vi dog på grund af andre opgaver give afkald herpå.

Indenfor skriftrækken har vi planer om at udsende Peder H. Smidt, Spandetgård's, erindringer. Jeg er glad for, at vi netop kan udsende denne bog i hundredåret for 1864. Peder H. Smidt er en ypperlig fortæller, og netop udsendelsen af hans erindringer fra fremmedherredømmets tid forekommer mig at være en smuk måde at minde om 1864's betydning. Endvidere arbejder vi med planer for en halv snes andre publikationer i de kommende år. Det første bliver den store »Tønder Stat« — personalhistoriske oplysninger om Tønder seminariums lærere og derfra udgåede lærere, altså et værk med oplysninger af interesse for snart sagt ethvert sønderjysk sogns skolehistorie. Værket er udarbejdet af seminariets rektor, dr. Nyholm, handelsoverlærer Jens Lampe og overlærer Erik Larsen. Endvidere venter vi inden for en overskuelig fremtid fra pastor em. A. Andersen, Haderslev, en udgave af generalsuperintendent Jac. Fabricius d. Yngres optegnelser fra årene 1624-44 i originalsprogene med oversættelse. Jeg skal ellers ikke gå i enkeltheder, men endnu et værk skal dog nævnes, da det er den hidtil største opgave, vi er gået i lag med, idet det foreløbige budget overstiger 100.000 kr. Det drejer sig om udgivelse af en »Sønderjyllands historie fortalt i billeder« med museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg, som billedredaktør og bibliotekar P. Kürstein, Slesvig, som forfatter af billedteksten. Det er tænkt som en videreførelse af A. D. Jørgensens »Fyrretyve fortællinger af Fædrelandets historie«. A. D. Jørgensens bog blev i sin tid finansieret af Carlsbergs grundlægger, og vi søgte i 150 året for hans fødsel Carlsbergs Mindelegat for brygger I. C. Jacobsen om 50.000 kr. til udgivelse af billedværket, hvilket blev bevilget os. Vi håber, at dette værk må nå ud i alle skoler og mange hjem. For at sikre os, at også det ydre bliver af højeste kvalitet, har vi allieret os med tegneren Ellegård Frederiksen. Også for salget af bogen har vi truffet særlige foranstaltninger. I skriftrækkens redaktionsudvalg er iøvrigt sket den ændring, at rigsarkivar Johan Hvidtfeldt sidste efterår er genindtrådt.

Ekspeditionen har i det forløbne år haft forskellige vanskeligheder at kæmpe med. Først og fremmest betød indførelsen af den almindelige omsætningsafgift en øget arbejdsbyrde, idet der for hver enkelt solgt bog skulle udfærdiges faktura i to eksemplarer og gøres notat i en særlig regnskabsbog. Imidlertid lykkedes det ved forhandling med de lokale toldmyndigheder fra 1. dec. 1962 at opnå bevilling til fritagelse for registrering på betingelse af, at vi for vore nye publikationers vedkommende betaler OMS af hele oplaget hos bogtrykkeren; dette betyder ganske vist en merudgift, men da det ellers ville være nødvendig med ekstra kontorhjælp, bliver det reelt en besparelse. Vi har nemlig ikke i hele perioden kunnet regne med en henvist kontorist som hidtil p. g. a. den ringe arbejdsløshed inden for H. K.; i månederne august til januar har vi således måttet klare os uden denne hjælp. Nu har vi heldigvis igen en kontorist, der har fuldt op at gøre, og vi håber, at den hidtidige ordning

kan fortsætte, indtil der kan skaffes mulighed for på anden vis at lønne en fast kontorist.

Vender vi os til *foredrags- og kursusvirksomheden*, er der også opmuntring her. Ganske vist må vi erkende, at den såkaldte hjemstavnsuge ikke fik nær den samme tilslutning som i 1961. I år har der indenfor *hjemstavnsugens* rammer været arrangementer ca. 20 steder her i landsdelen mod 65 i 1961. Vi er helt klar over årsagen til det mindre heldige udfald af hjemstavnsugen her. Det har for mange rundt omkring i sognene betydet en stor kraftanspændelse at arrangere hjemstavnsaftenerne 1961, og man mærkede derfor en vis angst for allerede nu igen at påtage sig en sådan ekstra arbejdsbyrde. Vi skulle nok have ventet et år eller to med hjemstavnsugen, og personligt er jeg nået til den overbevisning, at der bør være et interval på 5 år mellem hver hjemstavnsuge. Vi føler os således ikke fra styrelsens side just skuffet over hjemstavnsugens forløb. Med de 20 arrangementer kan vi trods alt måle os med en hvilken som helst anden egn i landet, og jeg vil gerne benytte lejligheden til at sige de mange kendte og ukendte medarbejdere tak for veludført arbejde ved tilrettelæggelsen af disse arrangementer.

Som noget meget glædeligt må jeg have lov til at nævne de mange *foredragsrækker* og *aftenhøjskoler* med lokalhistoriske emner, som har været i gang i vinterens løb, en del arrangeret med bistand af Historisk Samfund og en del arrangeret rent lokalt, f. eks. i Øsby og Rødding. Af foredragsrækkerne arrangeret af Historisk Samfund bør nævnes de parallelt løbende rækker på Danebod Højskole og i Nybøl. Her stod Sønderborg amtskreds som indbyder, og ca. 125 af amtets beboere fulgte frofast foredragsrækken. I Åbenrå arrangeredes i samarbejde med oplysningsforbundene og Byhistorisk Forening sidste efterår med arkivar Worsøe som leder et arkivkursus i slægtshistorie med 35 deltagere og efter jul en foredragsrække om Åbenrå bys historie i mands minde — disse foredrag samlede op mod 200 deltagere. Dette er kun et par eksempler, i adskillige sogne har mindre foredragsrækker været i gang, og det er klart, at det er af den største betydning for det historiske arbejde med disse foredrag og aftenhøjskoler, hvor interessen en vinter igennem samles om det lokalhistoriske. Det giver dybere forståelse og kraftigere impuls til aktiv deltagelse end en enkelt hjemstavnsaften eller udstilling.

Desuden har der af *amtskredsene* været arrangeret et antal foredrag og udflugter, bl. a. til de igangværende udgravninger i Abterp og Ejsbøl. I Sydslesvig har man kunnet indbyde en række højt kvalificerede fagfolk som foredragsholdere til en række velbesøgte foredrag, sidst den svenske professor Lönnroth. Også i år har der indenfor amtsudvalgene fundet enkelte nyvalgte steder.

Sammen med Vejle amts historiske samfund arrangerede Haderslev amtskreds den 12. aug. i Aller et friluftsmøde med landsdommer Frantz

Thygesen som taler til markering af 400-årsdagen for Tyrstrup herreds tingsteds flytning til Aller. Mødet, der var begunstiget af fint sommervejr, blev overværet af ca. 200 mennesker.

Den såkaldte »Store Egnsvandring« var denne gang arrangeret d. 9. sept. som en sejltur fra Sønderborg ned langs Angels kyst og op ad Slien med landgang og byvandring i Arnæs og videre op til broen ved Lindånæs. Også ved denne lejlighed var vejret godt, og de 300 deltagere fik under bibliotekar Kürsteins ledelse en lang og indholdsrig dag ud af det.

Historisk Samfund har sammen med de andre nationale foreninger, der samarbejder i det såkaldte *samarbejdsudvalg*, været parthaver i det kursus, der i oktober afholdtes på Agerskov Ungdomsskole. Også i dette kursus var der et egnhistorisk indslag, og det vil der også blive på det kommende kursus på Jaruplund Højskole.

I samarbejdsudvalget har vi iøvrigt i vinter drøftet planerne om en mindefest i 100-året for 1864. Vi har været noget betænkelige ved den udformning, planerne for festlighederne på Dybbøl d. 17. og 18. april har fået i den af statsministeriet nedsatte Dybbøl-komite. Det forekommer os, at man fra komiteens side lægger Dybbøl-højtidelighederne i et plan med for megen militær glorie, og at man gør det i en ånd, som vil kunne virke stødende på de sønderjyder, som endnu har den tyske 50-års fest i 1914 i erindringer. Lidt færre piber og trommer, lidt mere stilfærdighed ville nok være på sin plads på Dybbøl. Imidlertid var 1864 andet end det militære nederlag på Dybbøl; 1864 blev en af forudsætningerne for en folkelig vækkelse nord og syd for Kongeåen, og de nationale foreninger har ment, at dette burde bringes i erindring ved et stort stævne på Skamlingsbanken d. 12. juli 1964. Programmet er ved at blive lagt, og det ser ud til, at det kan blive et stævne af samme slags og samme format, som vi mindes fra 1930'erne.

Indsamlingen af *traditionsstof* med båndoptager er fortsat af lærer Jens Kristensen, Genner, og billedsamlingen er forøget med gaver, især fra redaktør M. Kamphövener og fru Black Hansen. Forhåbentlig lykkes det os i det kommende år at få denne *lokalhistoriske samling* lagt ind i mere faste rammer.

Ligesom sidste år balancerer vort regnskab i år med indtægter og udgifter på over 100.000 kr. Alene dette tal vidner om virksomhedens omfang. Hovedparten af disse mange penge får vi ind ved medlemskontingent, bogsalg og andre ydelser fra medlemmerne, men naturligvis får vi også betydelige og meget kærkomne tilskud fra stat, kommuner og fonds. Bøger af mere speciel karakter som vore kan ikke udsendes uden meget betydelige tilskud. Trykningen af H. V. Gregersens bog om den lüneburgske saltoktroi er således betalt af Videnskabsfonden, fra Dansk Kultursamfund er der givet tilskud til trykningen af Th. Kaufmanns erindringsbog, Carlsberg-fondet har ydet støtte til pastor Andersens for-

beredende arbejde med udgivelsen af Jac. Fabricius d. Yngres optegnelser og Carlsbergs Mindelegat for brygger I. C. Jacobsen har med sit tilsagn om understøttelsen på 50.000 kr. muliggjort udgivelsen af billedværket. For den hjælp, vi således har modtaget, bringer jeg herved fonds- og legatbestyrelser, by- og amtsråd og andre bevilgende myndigheder foreningens ærbødige tak.

Det er med glæde, styrelsen har bemærket den fortsat voksende interesse for foreningens virksomhed i dens forskellige afskygninger. Vi har år efter år haft et jævnt stigende medlemstal, vi har i de senere år kunnet udsende adskilligt flere bøger end forhen, vi har haft stigende salg også af ældre skrifter, hvoraf flere nu er udsolgte, og vi har haft held med udbygningen af den mere folkelige side af foreningens arbejde ved møder og udflugter. Mange har været med i dette arbejde — tillidsmænd, amtsudvalg og styrelsesmedlemmer, og jeg vil gerne slutte denne beretning med at sige alle disse medarbejdere tak for veludført arbejde.

På dirigentens forslag udsattes debatten om formandens beretning til efter regnskabsaflæggelsen. Kassereren, ekspeditionssekretær Olav Christensen, aflagde derefter det reviderede regnskab, hvoraf uddrag i duplikeret form var uddelt til forsamlingen, (jvf. omstående). Kassereren oplyste, at medlemskontingentet var uforandret, men p. g. a. portostigningen blev det i år opkrævet med 13 kr. el. 8.50 DM. Dirigenten konstaterede, at revisorerne, der begge var tilstede, ikke havde indvendinger mod det oplæste.

På spørgsmål fra forsamlingen om, hvad regnskabsposten »Herredsbogen« dækkede, oplyste formanden, at man for nogle år siden havde fået en bevilling til med museumsdirektør Jørgen Paulsen som redaktør at udarbejde en herredshistorie i stedet for 3-4 sognehistorier, der da var under forberedelse på Sundeved. P. g. a. lokale forhold blev samarbejdet ikke realiseret, og pengene stod nu til disposition for Nybøl herred eller ethvert andet herred, hvor man ville gå igang med at udarbejde en herredshistorie.

På spørgsmål om, hvad de 181 kr. under posten repræsentation var brugt til, oplyste kassereren, at de var brugt til blomster m. v. ved veltjente medarbejders fødselsdag o. lg.

Beretning og regnskab godkendtes derefter af forsamlingen.

Viceskoleinspektør Werner Christiansen aflagde beretning og regnskab for Sønderjysk Månedsskrift, hvis holdertal var stadig stigende. Imidlertid steg også omkostningerne, og styrelsen havde netop vedtaget at forhøje abonnementsprisen lidt fra næste år.

Fru Inger Bjørn Svensson var nu indtrådt i redaktionen, hvilket skulle kunne medføre yderligere modernisering i bladets udstyr; ekspeditionen var blevet flyttet til Åbenrå, hvorfor det var sidste gang, Werner Christiansen aflagde regnskabet, som kunne afleveres med et lille overskud på 117 kr.

Frk. Gudrun Gregersen bad om, at moderniseringen ikke måtte blive så omfattende, at formatet blev forandret. Redaktionen lovede, at dette ikke skulle ske. H. P. Jørgensen, Olmersvold, foreslog, at man i stedet for at forhøje abonnementsprisen burde stryge forfatterhonoraret. Denne tanke blev dog afvist af redaktionens nye formand, viceskoleinspektør Stenz, og af forstander Hans Lund, der forklarede, at regnskabet jo balancerede, og selvom priserne var stigende, og det nye regnskab ikke tegnede helt godt, så skulle man nok klare situationen.

Forsamlingen godkendte beretning og regnskab for Sønderjysk Månedsskrift.

Efter godkendelsen gik man over til dagsordenens 4. punkt: valg, hvor Hans Lund og Chr. Stenz efter tur gik af; begge genvalgte. Formanden meddelte derefter, at man, da Hans Neumann sidste år var gået af, havde udsat valget af hans efterfølger, til man havde fundet en ny medredaktør af månedsskriftet. Det var nu tilfældet med fru Inger Bjørn Svensson, som styrelsen ville foreslå indvalgt. Endvidere var Knud Fanø rejst fra Tønder, hvorfor det var ønskeligt at finde en ny repræsentant dér. Desuden ville man gerne udbygge kontakten med museumsverdenen, og styrelsen ville derfor foreslå endnu 2 nye styrelsesmedlemmer indvalgt, nemlig apoteker Hans-Iver Toft, Tønder, og dr. phil. S. Schoubye, Tønder. Dirigenten afæskede forsamlingen udtalelser eller andre forslag. Sådanne blev ikke fremsat, og forsamlingen indvalgte derefter de 3 foreslåede.

Også revisorerne var på valg, og da dr. Schoubye nu var indtrådt i styrelsen, måtte en afløser findes for ham. Da det ville være praktisk, om denne boede i nærheden af kassereren, ville styrelsen foreslå sparekassedirektør E. Friis, Haderslev, som havde givet sit tilsagn. Til revisorer valgtes derefter overassistent C. H. Sehrj og sparekassedirektør E. Friis, Haderslev. Under eventuelt meddelte formanden, at årets store egnsvandring ville finde sted 1. el. 2.

søndag i september. Man ville igen i år forsøge at arrangere tur til Ærø, hvor der imidlertid var vanskeligheder med at få busser over. Hvis dette ikke lod sig arrangere, ville man prøve at lave en tur til Før.

Da ikke flere ønskede ordet, takkede formanden dirigenten, der sluttede generalforsamlingen kl. 15,10.

Mødets ledelse blev derefter overtaget af formanden for Sydslesvig amtskreds, pastor H. F. Petersen, Satrup, Angel, der efter kaffebordet gav ordet til arkitekt Elna Møller, Nationalmuseet, der levende fortalte om middelalderligt kirkebyggeri i Sønderjylland. Foredraget var ledsaget af lysbilleder. Til slut fortalte H. F. Petersen i causerende form løst og fast om stedets og slottets historie.

ÅRSBERETNING OG REGNSKAB

Regnskab for året 1. april 1962 til 31. marts 1963.

<i>Indtægter:</i>		<i>Udgifter:</i>	
Medlemsbidrag	42,00	Arbogen:	
Portogodtgørelse	21.998,00	Bogtrykkeriet	3.233,97
	6,62	Honorarer	4.596,00
	3.400,45		7.829,97
Salg af skrifter	201,00	Skrifter	59.280,71
	16.751,74	Sdj. Månedsskrift:	
Tilskud	42.347,00	Tilskud	2.000,00
Refusion af løn til kontorist	7.490,62	Salg (overført)....	242,00
Egnsvandringen	4.704,00		2.242,00
Aftenhøjskolen	3.004,20	Ekspedition, fragt, omdeling	
Renter	101,36	m. v.	9.767,25
Diverse	87,18	Møder og foredrag	3.642,41
		Amtsudvalgene	1.500,00
		Kontorist og kontorhold	8.339,96
		Egnsvandringen	5.062,87
		Dansk Hist. Fællesforening ..	437,00
		Repræsentation	181,40
		Båndoptageren	451,50
		Aftenhøjskolen	3.052,20
		Studiesamlingen	992,75
		Diverse	4,00
			447,88
Balance	3.343,35	Balance	245,62
	<i>DM</i> 249,62		<i>DM</i> 249,62
	Kroner 103.227,90		Kroner 103.227,90

Status pr. 31. marts 1963.

<i>Aktiver:</i>		<i>Passiver:</i>	
Beholdning	746,95	Regning: Hejmdal	14.065,60
567,17 DM à 1,70 kr. 964,19	1.711,14	Oversættelse af Jacob Fabricius den Yngre	5.000,00
Kontingentrestancer	125,00	Sdj. Månedsskrift, salg	20,50
Arbejdsministeriet	2.473,27	Herredsbogen, saldo	1.367,25
Statstilskud 1962-63	2.500,00		
Dansk Kultursamfund	3.000,00		
Udestående for salg	200,00		
Udlæg for påtænkte skrifter	2.573,28		
	12.582,69		
Balance	7.870,66		
	20.453,35		20.453,35

Haderslev, den 5. maj 1963.

Olav Christensen.

Undertegnede af Historisk Samfund valgte revisorer har d. d. revideret ovenstående regnskab for perioden 1. april 1962 til 31. marts 1963, som er befundet i orden og i overensstemmelse med de foreliggende bilag. Kassebeholdningen pr. 31. marts 1963 er kontrolleret, og endvidere har vi efterset regnskabet for perioden 1. april 1963 og indtil dato uden at have fundet anledning til påtale.

Lyksborg, den 26. maj 1963.

Carl H. Sehrt.

Sig. Schoubye.

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1962 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland er af økonomiske grunde ikke gjort så udførlig som ønskelig. Afganglisten anfører således kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til kassererens kundskab, medens tilgangslisten ikke som tidligere er opdelt topografisk, idet de nye medlemmer i år kun er opført i alfabetisk orden. Det bemærkes, at det er kassereren, som har ansvaret for udarbejdelsen af tillægget.

Historisk Samfund har siden årsopgørelsen i 1962 haft en nettotilgang af 84 medlemmer, idet der foruden 20 døde er slettet 58 på grund af udmeldelse eller restancer, medens tilgangen er på 162 medlemmer. Medlemstallet pr. medio oktober 1963 er derefter 2060, der fordeler sig på landets enkelte dele som følger:

Haderslev by	143	Åbenrå by	248
Haderslev amt	313	Åbenrå amt	230
Sønderborg by	56	Sydslesvig	178
Sønderborg amt	111	Stor-København	178
Tønder by	100	Det øvrige Danmark	257
Tønder amt	227	Udlandet	19

Afgang ved død

Clausen, Hermann, fhv. borgmester, Slesvig	Madsen, C. L., fængselsinspektør, Vanløse
Dall, Christen H., Københoved	Mandrup Andersen, postmester, Tønder
Frank, Jørgen, konsulent, Lysmose	Petersen, Gottlieb, kontorassistent, Haderslev
Hollensen, P., Torslev pr. Skovsgård	Petersen, Nis, gårdejer, Rørkær
Holdt, Jacob, lærer, Bjolderup	Roos, Carl, professor, dr. phil., København
Hviid, M., politiskolechef, København	Rudbeck, H. N., overlærer, Holte
Ipland, Ernst, gårdejer, Søst	Skau, Hans, sognefoged, Dbm., Lillehave, Ensted
Jacobsen, Peter, fhv. stationsmester, Vojens	Thomsen, Hans, gårdejer, Roost
Jepsen, Chr., lærer, Djernæs	Wehlitz, Paul, rektor, Slesvig
Lassen, P., glarmester, Rise	
Lodbjerg, Chr., førstelærer, Brøns	

Tilgangsliste

Agertoft, Svend, landmand, Vodagergård, Varnæs	Appel, Jacob, adjunkt, Muldvad 20, Kongens Lyngby
Andersen, Anders, fhv. landmand, Visby	Bang, Bodil, registrator, Rosenørnsalle 46, st., København V.
Andersen, Gerhard, lektor, Tarm	Biblioteket, Løgumkloster Refugium
Andresen, Elke, lærerinde, Mårkjær Østerskov	Biblioteket, Middelfart
Andresen, Hans, gårdejer, Hyllerrup, Flensborg land	Biblioteket, Tyrstrup
Andresen, Aage, lærer, Vojens	Biblioteket, Varde
	Biehl-Hansen, Fl., overassistent, Åbenrå

TILLÆG TIL MEDLEMSFORTEGNELSEN

- Bjerg, Ole, Sønderborg
 Bjørke, Svend, oberst, Hellerupvej 48,
 Hellerup
 Bjørn Svensson, Inger, fru, Haderslev
 Callesen, Poul, gårdejer, Bolderslev
 Christensen, Jørgen, øre-, næse- og
 halslæge, Haderslev
 Christensen, Niels, murer, Bjerregrav
 Christiansen, Anne, frk., Bredebro
 Christiansen, Herluf Bisgaard, pastor,
 Åbenrå
 Christoph, M., fru, Åbenrå
 Clausen, Flemming, seminarieelev,
 Over Jerstal
 Dahm, Elly, fru, Tylstrup
 Degn, Christian, dr., Kiel
 Elberling, Niels Høgh, lærer, Mølle-
 bro, Sydslesvig
 Enni, Hugo, stud. jur., Århus N.
 Ericsson-Åhs, Eric, Roslags-Näsby,
 Sverige
 Feddersen, E. M., grænsebetjent, Plus-
 kær pr. Padborg
 Frandsen, Palle Bo, biblioteks-
 studerende, Århus N.
 Frehr, Andreas, Statholdervej 1 IV t.h.,
 København NV.
 Froböse, Konrad, overlærer, Skærbæk
 Gamst, Arne, sognepræst, Kollerup
 Greve, Kai M., seminarist, Haderslev
 Grønne, Ebbe, kok, Vilsbæk
 Gundelack, Finn, Geneve, Svejts
 Gydesen, Andreas, lærer, Haderslev
 Halse, Frode lærer, Frøslev
 Hansen, lærer, Bovrup
 Hansen, A., sognepræst, Sdr. Hygum
 Hansen, Arnold, fabriksmester, Elle-
 mosevej 9, Hellerup
 Hansen, Bitten, tandlæge, Nordborg
 Hansen, Carl, gårdejer Tamdrup
 Hansen, Gustav, Kerteminde
 Hansen, Hans, Elsmark
 Hansen, Hans J., seminarieelev, Vojens
 Hansen, H. M., læge, Odense
 Hansen, Johannes, købmand, Brørup
 Hansen, Reginald, Satrup, Sydslesvig
 Hansen, Tim, overassistent, Gråsten
 Hansen, Tinne, kommunekasserer,
 Hoptrup
 Harck, Eduard, prokurist, Flensborg
 Hardt, V., toldkontrollør, Åbenrå
 Heide, Helmut, kaffebrennder, Stentoft
 pr. Åbenrå
 Helk, Vello, arkivar, Birkerød
 Henningsen, Hans Jørgen, lærer, Nibøl,
 Sydslesvig
 Holdt, Christen, Smakkegårdsvej 141,
 st., Gentofte
 Holdt, Ib, lærer, Agedrup
 Holm, Karl, brygmester, Dronning
 Olgasvej 61, København F.
 Holst, Thomas, landmand, Hørløk
 pr. Vojens
 Hornum, Johs., landsretssagsfører,
 Vejle
 Huusmann, Inge, registrator, Åbenrå
 Hvorslev, Sv. B., boghandler,
 Haderslev
 Jacobsen, A., læge, Felsted
 Jacobsen, Helge C., kontorelev, Vojens
 Jacobsen, Lis, lærerinde, Haderslev
 Jepsen, H. J., skibsreder, Åbenrå
 Jelsbak, Jens, pastor, På Bjerget 8,
 København NV.
 Jensen, Arne, arbejder, Skærbæk
 Jensen, Hans Otto, rektor, Tønder
 Jensen, Hans S., Tornumgård
 Jensen, I. C., politiassistent, Padborg
 Jensen, J. Jacob, Rinkenæs
 Jensen, Sigrid, tandlæge, Tønder
 Jepsen, Benthe, frk., Bovrup
 Jepsen, Nis, manufakturhandler,
 Bovrup
 Johansen, Carl G., tandlæge, Haderslev
 Johansen, Lene, højskolelærerinde,
 cand. mag., Sønderborg
 Jørgensen, Hans, Brejning
 Jørgensen, Helge M., vagtmester,
 Kruså
 Jørgensen, Preben, overtoldassistent,
 Tønder
 Kardel, Harboe, dr., Åbenrå
 Kiesbye, Chr., vognmand, Kollund
 Kjeldsen, H. B., direktør, Sønderborg
 Kjølbye, Birthe, stud. mag., Århus C.
 Knudsen, Hardy, forstander,
 St. Jydevad
 Knudsen, Henny, fru, Hadsten Alle 13,
 Kastrup
 Krab, Norman, lærer, Haderslev
 Kristensen, Laust, pastor, Burkal
 Kryck, Otto, Nakskov
 Lassen, Niels, konsulent, Rødding
 Laur, Wolfgang, dr., Slesvig
 Lausten, Anna-Lis, bibliotekarelev,
 Løgumkloster
 Lausten, Martin Schwarz, stud. theol.,
 Studentergården, København N.

- Lesch, Georg, lærer, Nykirke,
Sydslesvig
Lind, Ingrid, lærerinde, Haderslev
Lomholdt Petersen, journalist, Tønder
Lorensen, overassistent, Åbenrå
Lubich, Elly, lærerinde, Artillerivej 80,
København S.
Lund, Chr., landmand, Varnæs Løkke
Lund, Ove, sognepræst, Store Nustrup
Lund Frandsen, ingeniør, Haderslev
Lund-Pedersen, urmager, Kolding
Madsen, Erik Sjøberg, seminarie-
adjunkt, Holbæk
Madsen, Hans A., gårdejer, Felstedskov
Madsen, Svend-Aage Vogelgesang,
stud. med. vetr., Vanløse
Manthey-Wagner, J., fru, Nærum
Michelsen, Karl, Husum, Sydslesvig
Mogensen, Knud, Askov Boghandel
Mortensen, Jørgen, Ringe
Munksgaard, Frøde, skoleelev, Vojens
Møller, A. Ph., boghandler, Skærbæk
Møller, Henrik, overlærer, Ålborg
Nielsen, Asger, gårdejer, Grøngårdmark
pr. Jejsing
Nielsen, Hans, fhv. gårdejer,
Sdr. Hostrup
Nielsen, Johs., sognefoged, Kliplev
Nielsen, Richardt, Møjbøl
Nipp, Friederikke, frk., Slesvig
Nissen, Johannes, lærer, Tinningsted
over Nibøl
Paludans, E., boghandel, København K.
Pedersen, Arne Møller førstelærer,
Taps
Pedersen, Evald, lærer, Haderslev
Petersen, Gunnar, ingeniør, Hostrup-
skov
Petersen, Gunnar Ryge, skoleleder,
Agtrup over Læk, Sydslesvig
Petersen, Marie, fru, Flensborg
Rasmussen, Arved, portner, Asserballe
Rasmussen, Hans, salgschef, Haderslev
Rasmussen, H. Lindskov, højskolelærer,
Løgumkloster
Rasmussen, Aage, forstander, Sundeved
Ungdomsskole, Bovrup
Ravn, Arne, Fyrrevejen 35, Nærum
Ravn, L. S., fhv. stadsskolenispektør,
Haderslev
Reimers, Gerhard, lærer, Ladelund,
Sydslesvig
Reetz, Bodil, Åbenrå
Rissom, Valdemar Høstmark, grosserer,
Lille Strandvej 8 b, Hellerup
Roed, Erik, provisor, Åbenrå
Rud, Christian, overlæge, Bredballe
Rumohr, H. von, dr., Drølt ved Kappel,
Sydslesvig
Runeklint, Arvid, Tvedeskovhus,
Holløse
Røgeberg, Arne, disponent, Bekkestua-
Oslo, Norge
Røh, Meta, gårdejerske, Jaruplund,
Sydslesvig
Saar, Georg, bankassistent, Flensborg
Schledermann, Heinrich, Århus N.
Skov, Kjerstine, assistent, Haderslev
Stidsen, Erik J., sognepræst, Ravsted
Stoklund, Bjarne, museumsinspektør,
Jægersborgvej 70, Kgs. Lyngby
Strøberg, J., apoteker, Assens
Svane, Erik, landsretssagfører, Padborg
Sørensen, Nis Chr., fhv. lærer, Tråsbøl
pr. Bovrup
Sørensen, Aage, landbrugskonsulent,
Jaruplund, Sydslesvig
Terkildsen, Peter, Skast pr. Ballum
Thaysen, revisor, Åbenrå
Thomsen, Anders Jessen, assurandør,
Åbenrå
Thomsen, Anne Marie, seminarieelev,
Haderslev
Thomsen, Karl Aage, Haderslev
Thyssen, A., landsretssagfører,
Haderslev
Todsén, Richard, retspræsident,
Flensborg
Universitetsbiblioteket, Göteborg,
Sverige
Wind, Martha, fru, Padborg
Witt, Wilhelm, købmand, Åbenrå
Vogt, Christen, vognmand, Varnæs
Vriesema, Marie, lærerinde, Risum over
Lindholm, Sydslesvig
Aabling, Chr. L., købmand, Bredebrog

I serien:
SKRIFTER, UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND,
er udkommet:

1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. Kr. 2,25. (I boghandelen kr. 4,50).
2. P. J. Refshauge: Bonden, der blev landråd. Uds.
3. Tønder gennem Tiderne. Under redaktion af M. Mackeprang. I uds. II kr. 11,00 (22,00).
4. M. H. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. Kr. 4,50 (9,00).
5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. Uds.
6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udg. af Johan Hvidtfeldt. Kr. 2,00 (4,00).
7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. Kr. 3,00 (6,00).
8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. Kr. 2,00 (4,00).
9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. Uds.
10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. Red. af Cl. Eskildsen, J. Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Kr. 6,00 (12,00).
11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur, 2. udg. m. tillæg: Manuskripter vedr. sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 7,50 (15,00).
12. Nordslesvig efter genforeningen. 7 radioforedrag. (Udsolgt).
13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. Uds.
14. N. Black Hansen: Åbenrå annaler, 1524, 1584-1694. Kr. 4,00 (8,00).
15. Peter Kr. Iversen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog. Uds.
16. A. Svensson: Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis. I uds., II kr. 10,00 (20,00), III kr. 15,00 (30,00).
17. H. V. Gregersen: Niels Heldvad. En biografi. Kr. 8,00 (16,00).
18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: Kaptajn Hans Bruhns Erindringer. Uds.
19. Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogeskripterens tid. Indb. kr. 12,00 (24,00).
20. Knud Kretschmer: Den sønderjydske Fond. Kr. 8,00 (16,00).
21. H. V. Gregersen: Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier. Kr. 8,00 (16,00).
22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: Borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1550-1848. Indb. kr. 6,00 (12,00).
23. G. Japsen: Den nationale udvikling i Åbenrå 1800-1850. Indb. kr. 15,00 (30,00).
24. Sigurd Schoubye: Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønderøen 1550-1900. Uds.
25. Åbenrå Bys Historie I. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 16,50 (33,00).

26. Harald Jørgensen: To Ungdomsvener. En brevvæksling mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen. Indb. kr. 15,00 (30,00).
27. H. Hejselbjerg Paulsen: Sønderjysk Psalmesang 1717-1740. Indb. kr. 22,00 (44,00).
28. H. V. Gregersen: Den lüneburgske Saltoktroi. Et bidrag til salt-handelens historie i hertugdømmet Slesvig. Indb. kr. 17,00 (34,00).
29. Johan Hvidtfeldt: Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805. Indb. kr. 25,00 (50,00).
30. Tønder Seminarie-stat 1788-1963. Indb. kr. 25,00 (50,00).

Førstnævnte priser er medlemspriser

I Historisk Samfund for Sønderjyllands serie af små, populære levedsskildringer er udkommet:

Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie. Kr. 4,00 (8,00).

Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste. Kr. 5,00 (10,00).

Morten Kamphövener: Skrumsager. En sønderjysk fører. Kr. 5,00 (10,00).

Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Indb. kr. 5,00 (10,00).

Th. Kaufmann: Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet. Indb. kr. 5,50 (11,00).

De to serier redigeres af et udvalg bestående af generalkonsul, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Haderslev, rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, København, landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, og forstander Hans Lund, Tanderupgård. Manuskripter og henvendelser til redaktionen iøvrigt sendes til redaktionssekretæren, seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Nørrevang 2, Haderslev.

Medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland
får for medlemskontingentet kr. 11,50 (+ porto)
i to halvbind om året: Sønderjyske Årbøger.
Henvendelse om medlemsskab til Landsarkivet, Åbenrå,
eller til medlemmer af styrelsen.

Endvidere udgives i frit abonnement med tolv hæfter
om året for kr. 16,00:

Sønderjysk Månedsskrift

Bestilling tegnes ved henvendelse til Landsarkivet, Åbenrå.

**Ældre årgange af begge tidsskrifter fås ved henvendelse til
Landsarkivet, Åbenrå**

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

Formand: landsarkivar Peter Kr. Iversen,
Åbenrå

Kasserer: ekspeditionssekretær
Olav Christensen, Haderslev

Sekretær: viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Åbenrå

Amtsudvalgsformænd:

Gdr. Ernst Christensen, Asserballe
pastor Tage Holm, Vojens
overassistent Holger Jacobsen, Åbenrå
pastor H. F. Petersen, Satrup, Angel
gdr. Cornelius Schmidt, Døstrup

Styrelsesmedlemmer iøvrigt:

Viceskoleinspektør Werner Christiansen,
Tønder

rektor Knud Fanø, Flensborg
generalkonsul, professor, dr. phil.
Troels Fink, Flensborg
seminarieadj. H. V. Gregersen, Haderslev
provst, dr. theol. Jens Holdt, Askov
rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt,
København

fhv. højskoleforstander Hans Lund,
Tanderupgård

arkivar H. H. Worsøe, Åbenrå
seminarielektor, dr. phil. S. Schoubye,
Tønder

apoteker, dr. pharm. Hans-Iver Toft, Tønder

Formanden, kassereren og sekretæren
danner forretningsudvalg

Sekretariat og ekspedition:

Landsarkivet, Åbenrå (arkivar H. H. Worsøe)
tlf. (0 46) 2 27 04. Giro 116642

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger: Knud Fanø,
box D, Gråsten Bank, Kruså

Sønderjysk Månedsskrift: Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Åbenrå

Skriftrækken: H. V. Gregersen,
Dr. Alexandrinesvej 2, Haderslev

Kassererens adresse:

Olav Christensen, Christiansfeldvej 30,
Haderslev, giro: 42682

Sønderjyske Årbøger er Historisk Samfunds
medlemsskrift. Medlemskontingent er
f. t. 11,50 kr. + porto m. v.

Indmeldelser modtages af sekretariatet,
af alle styrelsesmedlemmer og
de lokale tillidsmænd

Sønderjyske Årbøger og Skrifter
er i kommission hos

Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.

Historisk Samfund
for
Sønderjylland

ønsker sine medlemmer

Glædelig Jul

og foreslår Dem at ønske Deres venner og bekendte en glædelig jul med en bog fra Historisk Samfunds *Lille Serie*.

Bøgerne koster mellem 4 kr og 5,50 kr.

Det er letlæste og gode bøger, der vil vække glæde og interesse, hvor de kommer frem.

Se omstående fortegnelse

Historisk Samfunds *Lille Serie* omfatter:

Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie
v. Marie Boesen.

I bogen findes gengivet 7 af Agnes Smidts mest kendte malerier, og i teksten fortæller hendes veninde Marie Boesen levende om hendes liv og udvikling. 80 sider, kr. 4,00.

Hans Hansen: *Fra tidlig vår til efterår.*

Kreditforeningsdirektør, konsulent Hans Hansen, Åbenrå, giver i sin selvbiografi ikke blot en levnedsskildring, men også værdifulde bidrag til belysning af det sønderjyske landbrugs udvikling gennem de sidste slægtled. 104 sider, kr. 4,00.

Morten Kamphövener: *Skrumsager.* En sønderjysk fører.

Redaktør Kamphöveneres bog om J. N. H. Skrumsager er allerede ved at være en klassiker, og ingen, der interesserer sig for denne markante skikkelse, kommer uden om den lille, men meget oplysende bog. 104 sider, kr. 5,00.

Johan Meyer: *Det gamle Frøslev.*

Den gamle smed fra Frøslev, sognefoged Johan Meyer fortæller sine minder fra Danmarks sydligste grænseby på en levende og fornøjelig måde. Kun lille oplag tilbage. 164 sider, kr. 5,00.

Th. Kaufmann: *Minder og tanker.*

Den kendte hjemstavnsforfatter Thomas Kaufmann fortæller om sin barndoms forhold og mennesker, så de står lyslevende for en. Erindringerne er ført op til Genforeningen og giver også et billede af det arbejde, der blev gjort fra dansk side før afstemningen. 172 sider, kr. 5,50.

Se endvidere fortegnelsen over Historisk Samfunds andre skrifter i årbogen, hvis De vil give lidt større gaver.

De kunne også glæde Deres venner med et årsabonnement på SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT.

Bestilling kan afgives på vedlagte kort.